

Գրեմ

Քիմիական պրոֆեսոր

Մ. ԼԵՏՈՒՐՆԵՍ
M. LETOURNEAU

«Ազատագրական հանդես», Ա. Տաշի, Ա. Նիսի:

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ

ԵԱՐԼ ԼԵՑՈՒՐՆՕ.

ԿԵՆՍԵԻՐԵԿԸ ԻԺԵՐ.

Եարլ Լետուրնո, Ֆրանսիացի հռչակատու ընկերաբանը, միջախոսակ, խոսողադէմ, քաղցրահայեաց մի ծնունդի է. սպիտակ ալիքներն արդէն ծածկել են նրա իմաստալից գլուխը: Նա ծնել է 1831 թուի սեպտեմբերի 11/12-ին Աուրայ փողրիկ քաղաքում, որ գտնուում է Մոբրիհոնի նահանգում, Բրիտոն թերակղզու վրայ: Նրա ծնողները քրիստոնեական հին ցեղից էին, փողրիկ վաճառականներ: Ուր «*Mou évolution intellectuelle*» գրքուկի մէջ Լետուրնո այսպէս է նկարագրում այն միջավայրը, ուր անց է կացել նրա մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը: «Իմ ծննդավայրիս քաղաքական եւ մշտաւոր դրութիւնն այն ժամանակ ժն կամ ԺԶ դարի դրութեան մէջն էր. ժողովուրդը սաստիկ կրօնամոլ էր, եկեղեցու զանգն էր կարգաւորում ամէն բան եւ նախապաշարումներն ու հրաշքները կրանում մեր ամբողջ իմա-

ցականութիւնը: Իւր սկզբնական կրթութիւնը վերջացնելով Մ'որբէիոնին ահանգի Վանն (Vannes) քաղաքում, Լեոտուրնո արդէն 21 տարեկան եկել է Փարիզ՝ բժշկութիւն սովորելու: Իւր ինձ սուսած կենսագրական տեղեկութիւնների մէջ Լեոտուրնո սաստիկ զանգատում է բժշկական դպրոցի այն ժամանակուայ դրութեան մասին՝ դասախօսութիւնները շատ անբաւարար էին, լաբօրատուարները չկային, ուղղութիւն տուողներ պակասում էին: Այս ամենի վրայ աւելանում էր եւ Լեոտուրնոի սաստիկ աղքատութիւնը, որ շատ անգամ զրկում էր նրան կրթական նպաստիչ միջոցներից: Իւր ուսանողական տարիները սաստիկ նեղութեամբ անցկացնելով՝ Լեոտուրնո վերջացնում է բժշկութիւնը շատ փայլուն կերպով:

Հիմնովին ուսումնասիրելով քնական գիտութիւններն ու բժշկութիւնը, Լեոտուրնո, ինչպէս ասում է ինքն իւր «Mon évolution intellectuelle»-ում, քոյրորդին փոխում է եւ դառնում libre penseur: 1869 թուին նա մտնում է Փարիզի Մարդագրանական Ընկերութեան մէջ, որ այն ժամանակ գիտական ազատ մտքերի ապաստանարան էր: Այստեղ մի շարք դասախօսութիւններով պաշտպանում է դեռ նոր երեսան եկած դարվիտականութիւնը, որ այն ժամանակ մի տեսակ յեղափոխական քան էր համընդուն: Միեւնոյն ժամանակ նա աշխատակցում է երկու մատերայիստական թերթների: Այս ժամանակ նա հրատարակում է իւր առաջին գիրքը՝ «La physiologie des passions», որ յետոյ, երկրորդ տպագրութեամբ քոյրորդին քարեփոխել է:

Փարիզի պաշարումից եւ կոմմիւնից յետոյ (1871 թ.) նա ստիպւում է թողնել Փարիզն եւ ապաստանել Փլորենցիայում, ուր ապրում է վեց տարի շարունակ եւ այս միջոցում պատրաստում հետեւեալ աշխատութիւնները.

«La Biologie», որ չորս տպագրութեան է արժանացել:

«La Sociologie d'après l'éthnographie», որ արդէն երեք անգամ տպագրուել է եւ որի միայն մի գլուխն է, որ այժմ առաջարկում ենք մեր ընթերցողներին: Թերեւա մեր Հան-

դիտի ծաայլը թոյլ տայ մեզ մտիկ ապագայում՝ այս գիրքը գրել մաս մաս թարգմանելու:

Բացի այս երկու ինքնուրոյն երկերից՝ նա թարգմանել է.

Հեկկելի «Histoire de la création des êtres organisés» եւ Բիլինների «La vie psychique des bêtes», «L'homme selon la science», «Lumière et Vie».

1878 թ. Լետուրնո վերադարձել է Փարիզ, ուր եւ ընտկում է մինչեւ այժմ, (70. B^d. S^t. Michel): Այստեղ եւս նա սաստիկ աշխատում է, պատրաստելով մարդաբանական յօդուածներ բժշկական գիտութիւնների հանրագիտական քառարանի համար: Ապա իւր խմբագրութեամբ հրատարակում է Մարդաբանական գիտութիւնների քառարանը (Dictionnaire des sciences Anthropologiques), որ առաջինն է Ֆրանսիական գրականութեան մէջ:

Վերջապէս 1883 թուին նա նշանակում է Փարիզի Մարդաբանութեան դպրոցի ընկերաբանութեան ուսուցչապետ եւ իւրաքանչիւր տարի իւր կարգացած դասախօսութիւններն ամիսի հրատարակելով հարստացնում է Ֆրանսիական գրականութիւնը հետեւեալ ամէն մի ընկերաբան, ազգագրագէտի անհրաժեշտ աշխատութիւններով:

ա. «L'évolution du mariage et de la famille.

բ. L'évolution de la propriété.

գ. L'évolution politique dans les diverses races humaines.

դ. L'évolution juridique dans les diverses races humaines.

ե. L'évolution religieuse.

զ. L'évolution de la morale.

է. L'évolution littéraire.

ը. L'évolution de la guerre dans les diverses races.

թ. L'évolution de l'esclavage, մամուլի տակ է:

ժ. L'évolution du commerce վերջին ²⁴/₁₀₀ ուս. տարուայ դասախօսութիւնն է, որ շուտով լոյս կը տեսնի:

Այս քոլոր գրքերն ազգագրական ընկերաբանական աշխատութիւններ են: Սրանցից ամէն մինը խօսում է մարդ-

Ա.

ՍԵՐՈՒՄԸ ՍԵՐՈՒՄԹԻՒՆԸ ԿՆՆԻՆԵՐՈՒ ՔՆՆԻՆԵՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՂ

Ամուսնական, ինչպէս նաեւ հոգեբանական և բնկերաբանական (sociologique) խնդիրներից շատերի ժամանակ, կենդանական թագաւորութեան վրայ մի հայեացք ձգելը կարող է աւելի լուսարանել խնդիրը:

Սերումը գործարանական ամէն էակների յարաբերութեան *sine qua non* պայմանը լինելով, տարրեր սեւի պատկանող բոլոր կենդանիները, մանաւանդ որոնց զուգաւորութիւնն անհրաժեշտ է, որոշ ժամանակներում միմեանց որոնում և մօտենում են բեղմնաւորելու: Եթէ հոգեբանութիւնը լինէր մեր ուսումնասիրութեան առարկան, մենք պէտք է հարցնէինք, թէ որտեղից է ննել և լուսալացել սիրոյ բնագիւղումը, ցեղի պաշտպանը, ալիք բռնակալ զգացմունքը, որ եռականութիւնով հանրային ոգոււմ է լուսալացնում: Բայց բնկերաբանական տեսակէտով, մենք պէտք է միայն ցոյց տանք գէպերը և թոււենք նրա տեսակները:

Այս տեսակները բազմաթիւ են: Բոլորից օտարին և ամենաընդհանուրից մինը՝ խառնակեցութիւնն է (promiscuité): Նաեւ կենդանիներ զուգաւորում են կարիքի՝ գէպքում առանց հօգս՝ տանելու: Ընտրութեան ազատութեան մասին, առանց նեղութիւն կրելու հաւատարմութեան համար: Աս-

կայն, զիտենք, որ միքանի, մանուսանգ թուշունների, ցեղերի մէջ, արուն քծնում է եզին և աշխատում նրան գիւր գալ: Սովորաբար միմեանցից հեռանում են հէնց որ կիրքը յազուրդ է ստանում և կամ երբ ձագերը փոքր ինչ մեծանում են:

Եթէ կենդանիների մէջ խառնակեցութիւնը սաստիկ տարածուած է, բազմակնութիւնը (polygamie) ևս շատ հազուադիւս չէ: Ետա անգամ արուն սեպհականացնում է բաւական եզեր և նրանցից հեռացնում իւր ախոյեաններին: Մեր աղբանոցի աքաղաղը բազմակին և նախանշու կենդանու մի տիպարն է: Սակայն բազմակնութիւնը կենդանիների ցեղերի մէջ շատ հեռու է կանոն լինելուց: Եւ իսկապէս այդ չի էլ կարող գոյութիւն ունենալ, բայց եթէ երամակեաց կենդանիների մէջ, այն էլ, եթէ եզերն արուններից շատ աւելի են: Այսպէս՝ թաղանթաթեւների (Hyménoptères) մէջ, ուր եզերի մի ահագին բազմութիւն միայն միքանի արունի, բազմակնութիւնն անհրաժեշտորէն գոյութիւն ունի:

Իսկ բազմայրութիւնը (polyandrie) կենդանիների մէջ հազիւ թէ գոյութիւն ունի, որովհետեւ, համարեա՛ն բոլոր բարձր ցեղերի մէջ, եզը, իւր համեմատական թուլութեան պատճառով, բռնադատուած է կրելու արուի փաղաքշանքը և չի կարող կազմել ու պահպանել արուների մի սարահ (serail): Սակայն միքանի ցեղերի մէջ, եզը, կարծես, աւելի սէր է տածում զէպի ամենազօրեղը, և երբ արու ախոյեանները նուազ թէ սաստիկ կատաղութիւնով կուռն են միմեանց հետ այդ եզին տիրելու, սա համբերութիւնով սպասում է յաղթողին, որ նրան յանձնուի: Պէտք էր կամաւ փակել այլերը չճանաչելու մինչև մարդկային ցեղի մէջ տիրող այս սիրահարական ընտրողութեան ձևը, որ միայն քաղաքիւն և այլ ձև է ստացել:

Միակնութիւնը (monogamie), որ մարդկանց միքանի ցեղեր ընդունել են, սակայն փոքր ինչ ներողամտութիւնով, և որ մեր բարոյագէտները սովորութիւն ունին այդ՝ մարդկանց ամուսնութեան ամենալու ձևը համարելու, կենդա-

նինների մէջ շատ հազուադիւս չէ: Նախ նա անհրաժեշտ է սաստիկ ցրուած ցեղերի մէջ, որ կամ սնունդը շատ հազուադիւս և կամ անընկերակեաց լինելու պատճառով միայն զոյգ զոյգ կարող են ապրել: Սակայն այս պայմանները բացարձակապէս անհրաժեշտ չեն: Հնդկաստանի մաքաք կապիկը (*macacus silenus*) միայն մի էգ ունի և մինչև մահ նրան հաւատարիմ է մնում: Նումիաահաւերի (*pindate*) մէջ, արուն շատանում է մի էգով, ինչքան էլ որ հաւեր լինէին: Երբեմբ, կեանքի եղանակի հետ միութեան ձևն էլ փոփոխւում է: Այսպէս՝ վայրի բազը, որ սովորաբար միակին է, ընտանանալով, բազմակին է դառնում: Գուցէ ընկերակեաց միակիները, ինչպէս նումիաահաւը, իջնում են երկար ժամանակ առանձնացած զոյգով ապրող նախնիներից:

Միջանի կենդանիների մէջ, ինչպէս լայանի է, հշմաբիտ, բարոյական միակնութիւնը մարդկային միակնութիւնից աւելի բարձրանում է: Մեր ցեղի մէջ, մի ամուսնու մահը շատ քիչ անգամ է իւր կողակցին անմիջիժար թողնում: Այն ինչ *psittacus pertinax* թութակների մէջ ալլուիթիւնն ու մահը սովորաբար հոմանիշ են և այդպիսի մի գէպք էլ նկատուել է Փարիզի բուսաբանական այգում մի բրազիլիայի կապիկ (*ouistiti*) վրայ: Արանից հետևում է, որ մարդկանց, ինչպէս և՛ անասունների մէջ, կարեկցական զգացման ոյժը միշտ համեմատական չէ զարգացման աստիճանին:

Անբնապէս լիչենք սաստիկ ընկերակեաց (*sociable*) մեղուներին, մրջուկներին, որոնց մէջ հասարակաց երջանկութեան հոգսը մինչև այն աստիճան է զերիջիւում անձնական բնազդման, որ սերումը աշխատանքի բաժանմունքով դառել է միայն միջանի անձնաւարութիւնների ցանկալի աշխատանք: Այդքան անձնաւարացութիւն գեռ ևս չէ նկատուած մարդկային ոչ մի ընկերութեան մէջ, որովհետև, պարզ է, որ լամայի, տիրետեան և այլ կուսակրօնութիւններն ուրիշ նպատակ ունին, քան թէ նուիրուիլ ամբողջ հասարակական մարմնի օգտի աշխատանքին:

Բայց կենդանիների մէջ սերական միութիւնները վարե-

լու և կանոնադրելու համար ոչ օրէնք և՛ ոչ օրէնադիրք
կայ, հապա ինչու միութեան այդ ձևերն այդքան տարբեր
են։ Սրա պատճառը միայն կենսական մրցման, գոյութեան
կռուի անհրաժեշտութեան մէջ պիտի որոնել։ Անհատների
ցրումը կամ միախմբումը, սեռերի թուի համեմատութիւ-
նը, անշուշտ մեն գեր են խաղում խառնակեցիկ, միակին
կամ բազմակին աճման մէջ։ Ամուսնական այն ձևը, որ ա-
մենից աւելի լու է ազատօգիւ ջեզի տնտեսութիւնը, որ
ամենից աւելի յարմար է եղել բնակավայրի պահանջներին,
գոյութեան կռուին ևայլն, զարձել է ընտրութեան առար-
կայ (objet de sélection), յետոյ սովորութիւն և տալ բնադ-
դում։ Տարակոյս չկայ, որ միակնութիւնը, բոլոր գէպքերում,
որի օրինակները մենք լիչեցինք, միջանի ջեզերի համար,
որոշ հանգամանքներում ահագին առաւելութիւններ է ու-
նեցել։ Ելալէս օր. նրանց թոյլ է տուել աւելի լու խնա-
մել երեխաներին, և նրանցից շատերին ապրեցնել։

Միևնայն օրէնքները, միևնայն անհրաժեշտութիւններն
են մղել մարդկանց ընկերութիւններն ամուսնական այս կամ
այն շաւղի մէջ։ Նիշան ասած, այս գէպքում, մարդը, ինչ-
քան էլ որ խելացի է եղել, հազիւ թէ կենդանուց աւելի
հնարագիւտ եղած լինի։ Միևն անգամ նրանից էլ ստոր է
եղել, որովհետեւ երբէք չէ մտածել ստեղծել մեղունների և
մրջունների պէս միմիայն աճման նուիրում զստակարգեր։
Միայն մարդը, շատ անգամ, բայց ոչ միշտ, աւելի լու որո-
շել է իւր սերական յարաբերութեան ձևերը։ Նւ միմիայն
մարդկանց ընկերութիւնների մէջ գոյութիւն ունի ամուս-
նութիւնը, որ կարգադրւած է հասարակական պայմանա-
գրութիւններով. սակայն այս պայմանագրութիւններն ոչ միշտ
և ոչ ամէն տեղ խիստ օրէնքի ձև են ստացել։

այդ օր. չկարող համարելու Բ. ամենայնպէս չէ չէ մի
այն չկարող համարելու ամուսնական լու մտածողիս հիշել
գաւն մախաբանական լուսնի միջոցով լուսնի լուսնի

ՄԱՐԿԱՆԵՆ ԱՐԹՈՒՆՈՒԹԻՒՆ.

Կը տեսնենք, որ նախնական մարդկանց շատ հասարա-
կութիւնների մէջ, սերական միութիւնը բոլորովին անաս-

նախան է եղած, առանց կանոնի և առանց սանձի։ Արդեօք այս անասնական գրութիւնը մարդկանց մէջ էլ կազմում է առաջին տատիւներ, որից յետոյ ամուսնութիւնը զարգանում է, անցնելով կանոնաւոր, ամէն տեղ միեւնոյն տատիւաններով, ինչպէս ենթադրում են միքանի ընկերաբաններ (սոսիոլոգներ), թէ ոչ։ Ամենեւին։ Ինչպէս անասունները, մարդիկ էլ հպատակում են անհրաժեշտութեան անասան օրէնքներին և այս անհրաժեշտութիւնը տատիկ փոփոխուող պահանջներուն։ Մարդիկ էլ անասունների պէս բաւականանում են իրենց կոպիտ ցանկութիւններին յազուրթ առջով։ Նաև միևնոյն ցեղի, միևնոյն ժողովրդի մէջ կարելի է գտնել սերական միութեան տարրեր ձևեր, որովհետև վարքերիների մեծամասնութիւնը բարոյականութիւնը պահպանող և թոյլերին պաշտպանող օրէնքներ չի ճանաչում։ Մենք արդէն գիտենք թէ նախնական ընկերութիւնների մէջ երեխաների կեանքն որքան թողնուած էր ծնողների հաճոյքին։ Կանանց կեանքն էլ հազիւ թէ աւելի պաշտպանուած լինի և նրանց ազատութիւնը նոյնպէս հազիւ թէ ապահովուած։ Սակայն որովհետև հասարակական մի խմբի բարօրութիւնը վերջնականապէս կախուած է իւր անդամների իւրաքանչիւրի գործունէութիւնից, ուստի զանազան վարմունքներ այն հետեւանքն են ունենում, որ մի ժողովուրդ գոյութեան համար կոտւելով իւր ախոյեանի հետ կամ կորչում է և կամ նրան ոչնչացնում։ Նոյնպէս և՛ արտաքին հանգամանքների ազդեցութեամբ հասարակութեան ոգտաւէտ սովորութիւնները հաստատւում են բնիկների մէջ։ Եւ այսպիսով կազմւում սովորութիւններ, բարք, որոնց գէժ մեղանչելը լաւ չէ։ Բայց այս բարքերը տարբերւում են, որովհետև գոյութեան կրօնի պայմաններն ամէն տեղ միևնոյնը չեն լինում։ Եւ ահա թէ ինչու, սերական միութեան ձևերը, ամուսնութիւնը, եթէ կարելի է ասել, այնքան փոփոխական են։ Խառնակեցութիւն, բազմակեցութիւն, բազմալրութիւն, մասնաւոր ամուսնութիւն, որ պարտաւորական էր շարաթուայ կամ ամսի որոշ օրերում, իսկ միւս ժամանակ փոխադարձաբար թոյ-

լատրում էին բազմաթիւ միութիւններ, միակնութիւն, օտարացեղ (exogamique) և համընտանի (endogamique) ամուսնութիւններ, այս բոլորը գոյութիւն ունին մարդկանց զանազան հասարակութիւնների մէջ և բուսական կամայարար։ Այսպէս մշտապէս միակնութիւնը, որ մեր բոլոր բարոյագէտները գովարանում են որպէս ամենալաւ ամուսնութեան տիպար, սաստիկ զարգացած է Յէլլանի Ազգահանրի մէջ, որոնք փոքր ինչ միայն բարձր են կենդանիներից։ Պատճառ որ՝ որանք զոյգ զոյգ սաստիկ սփռւած լինելով, բազմակնութիւնը և բազմալրութիւնը նրանց անհնարին է եղել։ Այսպէս ուրեմն, ամուսնական ամենալաւ ձևերը, մեր կարծիքով, միշտ նշան չեն մատուր բարձր զարգացման։ Ամուսնութիւնն, ինչպէս և ամէն բան, գոյութեան անհրաժեշտութեան համեմատ են կարգաւորուած, որ և ապացուցանելու ենք փաստերով։

Գ.

ԱՄՈՒՆՈՒԹԻՒՆ ԵՆԼՆԵՑՈՒՄ.

Առաջները ճամտնելու, ինչպէս և այժմ Աւստրալիայում և Մելանեզիայի կղզիներից շատերի մէջ կար ազգիկ փախցնելու օտարացեղ ամուսնութեան սովորութիւնը։ Եւ սա այս ցեղերի մէջ, ինչպէս իսկոյն կը տեսնենք, սերական միութեան օրինաւոր ձևն է համարում։ Բայց այս օրինաւոր ամուսնութիւնից գուրն թոյլատրուած է սաստիկ խառնակեցութիւնը։ Եւ նոյն իսկ այդ խառնակեցութիւնը համարում է սերական միութեան սիրահարական ձևը, որովհետեւ Աւստրալիայում օտարացեղ ամուսնութեան միակ նպատակը մի գերուհի, իսկապէս մի անասուն ունենալն է, որ շուրջ փայտ բերէ և բեռ շալակէ։ Այս ժողովրդի մէջ ազգիկները տաս և ազաները տասերեք կամ տասչորս տարեկանից սկսած աղատ ապրում ին միմեանց հետ։ Մինչև անգամ տօնում են զանազան տօներ, որոնք նշան և ազատու-

թիւն են ապիս նորասիններին զուգակցութիւն: Բացի գրանից երեսասարգ տղիկայ պարտականութիւնն է գիշերը գնալ բաժանել հիւրերի անկողինը. ծնողներն էլ շատ անգամ լաբարեութիւն են ունենում իրենց տղիկների հետ և այլն: Ինչպէս առանձին՝ Աւստրալիայում ամուսնութիւնը գոյութիւն չունի և երբ փաշը ինչ աւելի մօտիկ նային՝ կատարելապէս կը զգուին աւստրալիացիների այս ստորացեղ ամուսնութիւնից: Եւ ինչ ճանապարհորդները սխալմամբ ամուսնութիւն են կոչել, զա ուղղակի մի ստրկուհու փախցրնելն է, մի ստրկուհու, որ անկասկած կարող է ծառայել աիրող սիրային հաճոյքներին ևս, եթէ միայն նրան զուրգայ, որովհետեւ նա նրա ընտանի տնտեսւնը, նրա իրն է, մի էակ, որին նա իրաւունք ունի ծնենելու, վերակրելու, սպանելու և մինչ իսկ հարկ եղած միջոցին ուտելու: Ենթադրում են, թէ այս աննախանձելի գրութիւնը վերապահուած է եղել ախոյեան ժողովրդից փախցրած կանանց և որ տղամարդիկ այդ միևնոյն իրաւունքը չեն ունեցել միևնոյն ժողովրդին պատկանող կանանց վրայ: Ելլը այսպէս է նկարագրում այս ենթադրուած ամուսնութիւնը: Տղամարդը նախ դուռի մի հարուածով սասանեցնում է պատահած ալլացեղ մենակ կնոջը, յետոյ մազերը թևին փաթաթելով քաշ է տալիս իւր յետեից: Ապա ուղարկում է որ ուշքի գայ և յետոյ ստիպում է իրեն հետեիլ: Հասկանալի է, որ նա բանարարում է նրան, եթէ զուր է գալիս: Այս առևանգումը Աւստրալիայում մի շատ գովական գործ է համարում և երեխաները խաղերի մէջ վարժւում են գրան: Եւ հէնց այդտեղ է սերական միութեան ամենազաղանակաւ ձևը, որ իսկապէս արժանի անգամ չէ ամուսնութիւն անուան: Մեղմացած առևանգումը, որ երբեմն գործադրւում էր, փաշը ինչ արժանի է այս անուան: Տոսմանիայում, վերապատուելի Բոնգիկի կարծիքով, կինը երբեմն նախապատրաստւում էր և առևանգումը զինուել էր լինում, սակայն սա շատ հազիւ էր պատահում, միայն շատ անգամ փախչելուց յետոյ բանակցում էին կնոջ ժողովրդի հետ: Մի որոշ որ երկու աղ-

րիբունների ժողովի ներկայութեամբ առևանգողը պարտաւոր էր կանգնած ծառայել հակառակ արիբունին, որ նրան տալիս էր նիզակի մի որոշ թուով հարուածներ. մի քանի տեղեր առևանգողն ազատ էր պաշտպանուելու իւր փոքրիկ վահանով: Սովորաբար ամէն բան վերջանում էր առանց արիւն թափելու, հասարակաց ճաշերը կնքում էին հաշտութիւնը և երբեմն էլ տօնում էին ամուսնութիւնը զուգակիցներին կապելով միեւնոյն ծառին և նրանց համապատասխան կարիչ տառները կտարաւ: Դրանից յետոյ փախցրած կինը օրինաւոր կերպով պատկանում էր առևանգողին, որ իրաւունք ունէր նրա հետ իւր քմբի համեմատ վարուելու և փոխ կամ վարձու տալու ամէն մի եկուորի: Իսկ ինչ վերաբերում է կնոջը, նրան ստատիկ արգելուած էր չթողադրուած անհաւատարմութիւնն և եթէ մեղանշէր՝ շատ անգամ գաղանարար պատժում էին, որովհետև փախցրած կինը տիրոջ սեպհականութիւնն էր: Այս օտարացեղ կարծուած ամուսնութիւնն այնքան էլ հեշտ գլուխ չգալով շատ աւտարաշեղծներ ամուրի են մնում և շատերը մինչև երեսուն տարեկան գառնալը հազիւ են կարողանում մի կին գողանալ: Հասկանալի է, որ բազմակնութիւնը նրանց արգելուած չէ: Սեպհական կին չունեցողները օգտուում են համընտանի խառնակեցութիւնից, վարձելով իրենց բարեկամների կանանցը:

Այս սովորութիւններն՝ աղջիկների սպանութեան հետ միացած՝ արգելք են լինում վայրենի Աստրալիայի բնակիչների բազմանալուն: Նայնպէս շատ արիբուններում կանանց թիւը աղամարդկանց թուից պակաս է, որից և յառաքանում է խառնակեցութեան անհրաժեշտութիւնն և մի բնական ձգտում գէպի օտարացեղ ամուսնութիւնը:

Նանանց փախցնելու սովորութիւնը տարածուած է Մելանեզիայի կղզիներից միջանոսում: Բալի, ծաւայի և Նոր Գուինէի միջև գետեղուած կղզում կանանց փախցնում են հեշտ այնպէս, ինչպէս Աստրալիայում և անմիջապէս բռնաբարում: Սրանից յետոյ առևանգողը վճարում է ծնողներին

փախցրած կնոջ գինը, և այսպիսով դարձնում նրան իրեն ստրուկ: Թեզգիւմն էլ իրական կամ ձեռական առեւանգումն շատ սովորական բան էր: Իսկ կինը կամ ազատոււմ էր փախչելով մինի մօտ, որ կարող էր պաշտպանել իրեն և կամ ընդունում էր փախցնողին որպէս ամուսին և ննոզներին առած մի խնճուք օրինաւոր էր դարձնում ամուսնութիւնը: Վխտիւմ, ինչպէս և Աւստրալիայում, կանայք իրենց ամուսիններին սեփականութիւնն են. ցեղապետներն երբեմն մի քանի հարիւրակներ են ունենում, որոնց մէջ մի քանիսն օրինաւոր են համարւում և միայն որոնց օրգիններն են ժառանգում: Միւսներն հարճեր, ստրուկներ, ընտանի կենդանիներ են, որոնց նա պահում է իւր պատերազմիկների համար, նրանց հաւատարմութիւնը քաջութեւնը նպատակով: Նոյն իսկ Վխտի ցեղապետների օրինաւոր կիները մի օտարոտի պարտականութիւն ունին գէպի իրենց ամուսինը: Իրենց ամուսնութեան միջոցին նրանք պարտաւոր են ամբօխի միջից ընտրել մի նորափթիթ աղջիկ, որին մեծ հոգատարութեամբ խնամում են մինչև արրուն հասակը, լիտոյ, մի գեղեցիկ օր, նրան լողացնելուց, օծելուց, նազիկներով զարդարելուց յետ, բոլորովին մերկ տանում են իրենց տիրոջը և լսելեայն վերադառնում:

Զի երևում թէ առեւանգութեամբ ամուսնութիւնը շատ գործածական լինէր Նոր-Կալեդոնիայում: Այնտեղ երեխաները սաստիկ փոքր հասակում են նշանադրւում, որ առանձին մի հեռեանք չի ունենում: Նւ որովհետև Մելանեզիայի մնացած բոլոր մասերում բազմակնութիւնը կարող անձանց թալլաբարւած է, ուստի սա բանում է նոր կալեդոնիացիներին անձանօթ ազգութեան տեղը: Նոր Կալեդոնիայում մօր կողմի մասիկ ազգականների հետ չեն ամուսնանում, որ, ինչպէս այգ, այնպէս և ուրիշ տեղերի վերաբերութեամբ ցոյց է տալիս խառնակեցութեան մի հին ժամանակամիջոց, երբ գծուար էր հայրը ճանաչել: Նոր Կալեդոնիացի կինը նոյնպէս իւր ամուսնու սեպհականութիւնն է և վերջինս իրաւունք ունի սպանելու նրան, եթէ սա շնանայ, թէև

երբեմն նա շատանում է նրան ուղղելով և կամ գուրս է անում կաշին մի լաւ քերթելուց յետոյ։ Նոր-Կալեդոնիայում սերական յարաբերութիւնները հետաքրքիր են նոյն իսկ իրենց անասնականութիւնով։ Դրանք գիշերները հազիւ են տեղի ունենում, որովհետեւ տղամարդիկ և կիները միմեանցից բաժան խորշերում են քնում, այլ սովորաբար ցերեկը, մուշտակների մէջ մարդ և կին միանում են բոլորովին տնտեսաբար, more canino, ինչպէս ասում են աստուածաբանները։ Ս. Բեկկորթի և Միկլիւհօ—Մակլայի ասելով, միևնոյն սովորութիւնը կայ և նոր Դուինէայի Պապունների մէջ։

Այս էլ աւելացնենք, որ Նոր-Կալեդոնիայի սովորութիւններն ստիպում են բոլոր, թէ ամուսնացած և թէ ամուրի մարդկանց իսկոյն և եթ ամուսնանալ եղբոր այրու հետ։ Այս սովորութիւնն ուրիշ շատ տեղեր էլ տարածուած է և նոյն իսկ Հրէաների մէջ սաստիկ զործածական էր։

Ասածներս ցոյց են տալիս թէ Նոր-Կալեդոնիայի երկու սեռի միութիւնն որքան քիչ արժանի է ամուսնութիւն տնուան, սակայն հէնց այստեղ սկսում է ծնունդ տունել մի կազմակերպութիւն, տեղի են ունենում բարեկամական պայմանադրութիւն ծնողների հետ, երևում է սեպհականութեան իրաւունք կնոջ վրայ, և մինչև անգամ որոշ արիքսւների՝ մանուսանց Կանալայի՝ մէջ հաստատում է մի տեսակ որինաւոր քննութիւն ամուսնական խնդիրների վրայ։ Այս վերջին արիքունի մէջ, յիշաւի, շնութեան մէջ բռնուած բոլոր անհասանքը գտաւում են ծերունիների ժողովում, որին նախագահում է ցեղապետը, և սովորաբար անմիջապէս մահի ենթարկւում։ Նւ ամուսնու իրաւունքների գէժ այս գաւառանութիւնը սեպհականութեան գէժ զործած մի մեծ ոճիր է համարւում։

Մեկանեղայի այս ամուսնութիւնը կամ ամուսնութիւն կոչուածը կարելի է համեմատել Անգամանիաների խառնակեցութեան հետ, որ բոլորովին նախնական, անասնական է։ Նրանց մէջ կանայք պատկանում են առհմի (clan) բոլոր անգամներին և լիք է նրանցից միևնոյն ընդդիմադրեն, մեծ լանցանք

գործած կը լինին և խտիւ կը պատժուին: Սակայն երբեմն մի տեսակ ժամանակաւոր միութիւն է հաստատուում մի մարդու և մի կնոջ մէջ, երբ վերջինս արդէն յղացած է լինում, որ և տեսում է գրեթէ միշտ մինչև երեխային ծնից կտրելը:

Ամփոփելով ասածներս, տեսնում ենք, որ Մելանեզիայի սովորութիւնները մեզ ցոյց են տալիս ամուսնութեան սկիզբը ցեղի մէջ: Սկզբում տոհմի մէջ խառնակեցութիւն է տիրում, որ մինչև այժմ էլ կայ Հեթանոս խմբերի մէջ, յետոյ կանոնաց տակաւութիւնը և մի կամ մի քանի այսպէս ասած կենդանիների կարիքը գրգել է կարելի է չափ օտարացեղ կանանց փախցնել, սկզբում ծալրայեղ բռնութեամբ, զազանների պէս: Յետոյ երկար քննութիւնից ու վիճաբանութիւններից յետո՛ւ երկու ժողովուրդներն վաւերացնում են կատարուած գէպքը: Վերջապէս փախցնելը փոքր առ փոքր գտնւում է մի ծէս, մի նախապատրաստուած կատակերգութիւն: Միայն միշտ բազմակնութիւնն ընդունուած է եղել, կինը միշտ տիրոջ սեպհակնութիւնն է կազմել, որ չէ կարողացել առանց նրա հրամանի անհաւատարիմ լինել նրան, և որ երբեք իրաւունք չէ ունեցել նախանշելու ամուսնու սիրուհիներին և պատմելու ուրիշներին ամուսնուց կրած ամենաքն ու նեղութիւնը:

Գ.

ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐԻՎԱՆՈՐ.

Արդեօք խառնակեցութիւնը նախնական բոլոր տոհմերի մէջ էլ ընդհանրապէս եղել է թէ ոչ: Գուցէ, բայց արդէն Հռատենտաների մէջ չկայ. միևնոյնն և օտարացեղ առևանգումն է, որ պ. Լեննան կամենում էր համարել ամուսնակոծ մի աստիճան, որ մօտաւորապէս ամէն տեղ գոյութիւն ունի և կամ գոյութիւն է ունեցել: Հռատենտա աղբիկը պատկանում է իւր ծնողներին, որ բարեկամաբար նրան փոխում է ընդհանրապէս մի եղի կամ մի կոյի հետ: Եւ որովհետև Հռատեն-

ուստ կանայք շուտ են պառուում, ուստի թէ ամուսնացած
և թէ ամուրի մարդիկ, օգտուելով այն հանգամանքից, որ
բազմակնությունը արգելուած չէ, սովորութիւն ունին 6 կամ
7 տարեկան փառքիկ աղջիկներ պահել, մեծցնել, սրպէտքի յե-
տոյ գրանջ փոխարինեն իրենց պառուած կանանց: Եւ ար-
գարեւ Հոտենտոտուհիները տասերկու կամ տասերեք տարե-
կան հասակում արբուանում են, և նրանց ծերութիւնը վա-
ղահաս է, ինչպէս և նրանց հասունութիւնը: Հոտենտոտի
ամուսնութիւնը մի քանի տեղերում զուտ վաճառականական մի
գործողութիւն է, ամեն տեսակ հաստատութիւններից զուրկ և
կամայաբար քաջայի: Հոտենտոտ կանայք աղամարդկան-
ցից բազմաթիւ են, հեռապէս և բազմակնութիւնը անհրա-
ժեշտ է, նաեւ քարոզիչների հաստատած երկրագործական
գաղթաժողովում քրիստոնէական միակնութեան ներմուծու-
մը շատ մեծ ընդգրկմադրութիւն է գտնում հէնց երկու տե-
ւից էլ:

Այս բոլորի մէջ ոչինչ չկայ, որ քիչ թէ շատ նմանուէր
Եւրոպայի օրէնսդիրների կամ բարոյագէտների հասկացած
ամուսնութեան. նաեւ Բոժեմանները, որոնց քաղաքակրթու-
թիւնը Հոտենտոտներից ստոր է, իրենց լեզուի մէջ աղջիկը
ամուսնացած կնոջից տարբերող մի խոսք անգամ չունին:

Սերական միութեան յարաբերութեամբ Կաֆրների սո-
վորութիւնները շատ նման են Հոտենտոտներին: Սէրը
այնտեղ ոչինչ է, ասում է Լիխտենստէյնը, և շատ հետազո-
տողներ հաստատում են այդ: Հարուստ մարդիկը և ցեղա-
պետները միշտ շատ կիներ ունենալով, կանացի տպրանքը
համեմատաբար ստիպել է ամուսնական հրապարակում. սո-
վորութիւն կալ նոյնպէս աղջիկներ գնել իրենց ծնողներից
գեւ մանուկ հասակում: Մահոյրոյների մէջ աներին վճա-
րում են մի զուժար, որով գնում են նրա իւր աղջկայ ու-
նենալիք արգիների վրայ ունեցած սեպհականութեան իրա-
ւունքը: Կաֆր կինը միանգամ օրինաւոր կերպով գնուելուց
յետ գտնում է ամուսնու սեպհականութիւնը բառիս ամ-
բողջ իմաստով:

Կնոջ տէրը վարւում է նրա հետ ինչպէս ուզում է, նա իրաւունք ունի սպանել նրան, եթէ սա համարձակի ձեռք բարձրացնել նրա վրայ: Նա կարող է նրան ծեծել ինչքան կամենում է. կարող է ամէն եկուար սպիտակի վարձով տալ: Կաֆր կիներն ամենեւին չեն նախանշում, այլ ընդհակառակը սատակը ցանկանում են, որ իրենց սեպհականատէրը գնէ ուրիշ աւելի մատաղ կիներ, որովհետեւ գրանով նրանց հեղինակութիւնը բարձրանում է և աշխատանքը թեթեւանում: Ձի երևում, որ օտարացեղ ամուսնութիւնը բոլոր Կաֆրներին մէջ որպէս ընդհանուր կանոն գոյութիւն ունեցած լինի, եթէ միայն այդպէս չհամարենք Դամարացիների Նամաքացի Հոտենտոտներից ազգիկ փախցնելը և Բակալահարիսների խորշումը իրենց զաշնակիցներից կին առնելու:

Գաբոնում տիրում են սրանց շատ նման սովորութիւններ: Ազգիկներն երեք կամ չորս տարեկան հասակում գընւում և պահւում են որպէս նշանուած, 13 կամ 14 տարեկան՝ զառնում են մայր, շատ շուտով պառւում և շատ անգամ գեւաւհաս և ամուլ մեռնում, որովհետեւ գնորդն սկսում է վախել, հէնց որ ապրանքն ութ կամ ինն տարեկան է զառնում: Ամէն անգ ըաղմակնութիւնը գոյութիւն ունի և կանայք իսկապէս կենդանիներ են, որ մշակում են երկիրը և պարտաւորուած են կերակուր հայթհայթելու իրենց տէրերին, որոնք ոչինչ չեն չինում և գեռ չէֆերի ուզածի չափ լաղկում են խեղճերին: Կինը սեպհականութիւն համարուելով, անաւակութեան համար, սրին սատակ ենթակայ է, պատժւում է իւր գործակցի հետ, մանաւանդ երբ տիկնանց տիկին է, որ սովորաբար առաջին ամուսնացածն է լինում: Այս տիկնանց տիկնոջ սիրահարն առնուազը ծախւում է, որպէս սարուկ: Մի մարդու մահից լիտոյ նրա ժառանգը իրաւունք ունի սեպհականացնելու բոլոր կանանց և ազատ է նրանց բաժանելու ուրիշ ազգականների:

Աշնամիացիների մէջ, որոնք համեմատաբար աւելի բազալիթում են, միևնոյն ըաղմակնութիւնը, միևնոյն օրօրոցի նշանադրութիւնն է տիրում: Ամուսնու իրաւունք

ները նայրայեղ են. փոքրիկ նշանուածի հետ հանաք անողներն անգամ ստիպուած են ամուսնու օգտին տուգանք վճարելու. իսկ եթէ սա, մեծանայիս, շնանայ, աէրը կարող է կամ սպանել նրան և կամ քիթը կարել և մի սարկի հետ ամուսնացնել: Նա նոյնպէս իրաւունք ունի կարելու նրա վերին շրթունքը, եթէ գողանիքներից մինը գուրս առէ, մի ականջը, եթէ բռնէ նրան իրեն ականջ գնեցիս: Սակայն եթէ ամուսինն երեք տարի անայրտանայ, կինը կարող է ամուսնանալ. բայց երբ նա վերադառնայ, երկրորդ ամուսնուց եղած օրդիներն էլ իրեն կը պատկանին: Միայն թագաւորի աղջիկներն են ազատ իրենց հաւանած սիրահարը կամ ամուսինն առնելու, որ և դառնում է նրանց սարուկը, բառիս բուն նշանակութիւնով և ստիպուած է անձնասպան լինիլ, եթէ կինը մեռնի: Եւ միմիայն այս մասնաւոր գէպքումն է, որ աղամարդու նախապառնութիւնը խոնարհեցնում է իւր գրեշտիկը միապետական պալատների առաջ:

Նիգերի աւազանում, Սուգանում, ուր մահմեդականութիւնը քիչ թէ շատ մուտք է գործել, Պուլահների, Յուլֆների, Մանգինգների, Բամբարաների և ուրիշ ցեղերի մէջ ամուսնութիւնն արդէն փոքր ինչ մարգագոյել ևն է ստացել, կնոջ հետ փոքր ինչ մեղմ են վարուած: Նրբեմն իսկ նրան փոքր ի շատէ խորհուրդ են հարցնում. ամուսինը կնոջը իւր մահից յետ ապահովելու համար ապիս է նրան, եթէ միայն հարուստ է, սարուկ կանայք, արգուսարքի իրեր, սանդ, երկանք և այլն: Մի մի տեղ էլ, կնոջը մի անսակ իրաւունքներ են տալիս, ինչպէս օրինակ Վուուում (Wooon) և Բուսսայում կինն առանց տառի համաձայնութեան չի կարող ամուսնանալ:

Սուլիմանների մէջ կինը կարող է թողնել ամուսինը և մի ուրիշի հետ ապրել, միայն թէ պիտի վերադարձնէ ամուսնութեան ժամանակ իւր համար վճարուած գլխադինը: Գուինէի կողմերում Պանաի կանայք էլ այդպիսի մի իրաւունք ունին, միայն այստեղ բացի գլխադինի վերադարձնելը, միգանի պարտականութիւններ էլ ունին վճարելու այն ա-

մէն երեխաների համար, որ ամուսինը նեղութիւն է լանձն առել յառաջացնելու: Պէտք է աւելացնել և այս, որ այս կողմերում մարդիկ բազմակնութիւնն եկամտի աղբիւր են դարձրել, վաճառելով իրենց երեխաները:

Սուգանի զանազան վիճակներում, ինչպէս և ամենաանգարգացած նեղրների մէջ, սեռերի միութիւնը նոյնպէս անտանաքար է կատարւում: Տիմանների մէջ աղքիայ համաձայնութիւնը բոլորովին չեն հարցնում: Նրան զնում են ծնողներից միջանի կարտա արմաւինու գինով, կտորներով և այլն: Միւսնոյն սովորութիւնը տիրում է և Մանգիւզներից շատերի մէջ, որ հաշիւը վերջացնելուց լետ, բարեկամների օգնութեամբ տանում են աղջիկը: Եւ այստեղ այդ ամուսնութիւնը փախցնելու ձեւն է ստանում: Նարբիբայում բնիկներն այնպիսի անտարբերութեամբ են կին առնում, որ կարծես շարենի հասկ քաղելիս լինին: Կուրաճգայում գեւաւհաս աղջիկները նախ ծախւում են հորւում ծերունիների, որոնց մահից լետ վրէժ են առնում իրենց կամքով մի երիտասարդ ընտրելով, որովհետեւ այս անգամ ազատ են: Նարբիբայում որդին ժառանգում է հօր թողած այրիները: Ուրիշ տեղեր, ամուսնի մահից լետոյ երեխայ չունեցող կանայք ծախւում են: Սենեգամբայի միջանի վիճակներում Միւսթաֆիւս կուլազ մի երեսկայական գառողի գեր են հնարել, որ գիշերը տարօրինակ շորեր հագած գալիս է այդ նպատակով հաւաքուած բոլոր բնակիչների մէջ ընտրելու և ձաղկելու վատ կեանք վարող կանանց:

Եթէ Աֆրիկայի նեղրուհու հետ գրեթէ ամէն տեղ վարւում են ինչպէս անասունի, աս էլ, կարծես զրա փոխարէն, շատ ճանապարհորդների առելով, իրեն շատ վատ է պահում: Եւ այս այսպէս է Գաւանից սկսած, Դիւ Նարուի առելով, մինչև վերին Նեղոսի աւազանը, ինչպէս պատմում է Նվէյնֆիւրտը: Այստեղ ևս տիրում է բազմակնութիւնն և կինը սովորաբար զնւում է երկաթի զանազան անօթներով, որ Բոնգանների մէջ հայրը պարտաւոր է ապահարգանի ժամանակ առնուողը մաս մաս վերագարձնել: Գլխադինը պէտք

է լիովին վերագործնել մինչև անգամ և այն ժամանակ, երբ ամուսինը (հայրը) իրեն է պահում երեխաներին:

Իրաւունքով, կանացի սեպհականութիւնն անբանաբարելի է և բանաբարօգն իսկոյն մահի է դատապարտում:

Մի խօսքով գրեթէ ամբողջ Աֆրիկայում նեգր կինն իւր ամուսնու իրն է և սա իրաւունք ունի վարուելու նրա հետ ինչպէս մի անասնի և գրեթէ միշտ իւր եղի պէս բանեցնում է նրան: Վն գնել եմ նրան, ասում էր մի նեգր իւր կնոջ մասին խօսելիս, Վհեռեայէս նա պարտաւոր է աշխատելու: Մահմետական նեգրների մէջ մարպետը (marabout) օրհնում է ամուսնութիւնը, բայց միւս բոլոր տեղերում սա առեւարական մի գայինք է, զուտ քաղաքական, ուր կրօնն ոչինչ գործ չունի: Նոյնպէս ամէն տեղ տիրում է բազմակնութիւն և զրամական մի որոշ հասուցումով ամուսինը կարող է ապահարզան աւել: Մատակասկարում, ուր սակայն ամուսնութիւնը կատարւում է մի իշխանաւորի առաջ, մի որոշ տուրք վճարելով, ամուսինը կարող է երկրորդ անգամ միևնոյն տուրքը վճարելով, արձակել կնոջը, որ գառնում է ազատ, եթէ տատերիւ օրուայ ընթացքում ամուսինը չի ստրջանում:

Կնոջ կուսութիւնը գնահատում է և պահանջւում է միայն մահմեդական երկրներում, ուր մաւրիտական ցեղը քիչ թէ շատ մուտք է գործել: Կայարտայում կանայք հարսանիքի հետեւեալ օրը, առաւօտեան, ժողովում են մեծ զգուշութեամբ քննելու հարսանեկան տապաստը, որ պէտք է մեծ փայլով վկայէ հարսի կուսութիւնը, ապա թէ ո՛չ հարսանիքն ոչինչ կը համարուի: Դրա բոլորովին հակառակն է կատարւում Մատակասկարի Սակկալաւների մէջ, ուր նախփթիթ աղջիկներն ամուսնութիւնից առաջ իրենք խախտում են իրենց կուսութիւնը, եթէ նրանց ծնողներն աւելի վաղ չեն մտածել կատարելու այս նախակարգ գործողութիւնը:

Աֆրիկայի Աբաբների, Բերբերների, Նուբիացիների, Հաբշների մէջ ամուսնական սովորութիւնները տարբերւում

են, որովհետեւ գրանք տարբեր ցեղեր են և մի քանիսն էլ առիական ծագումն ունին. վերջապէս Եգիպտոսի, Արաբիայի և Բիւզանդիայի քաղաքակրթութիւնն ու կրօնները խոր հետքեր են թողել Աֆրիկայի այդ հիւսիսային կողմերում: Հին եգիպտացիները միակին էին, օժտում էին ազդիկներին, պատժում էին շնութիւնը՝ զաւազանի հազար հարուած տալով մարդուն և կարելով կնոջ քիթը: Այս սովորութիւններից ոչ մինը չէ վերաստեւել, բայց զուցէ եգիպտական աւանդութեան պէտք է վերադրել այն մեծ ազատութիւնը, որ վայելում են բերքեր կանայք բացարձակ աէր լինելով կայքի, գործի և որդիների, որանք և կրում են նրանց անունը: Սահարայի մի քանի արիւտների մէջ, որ սաստիկ նման են բերքերներին, մարդաթուութիւնը կանանց համար պատիւ է համարւում: Շատ անգամ նրանք առում են միմեանց. Վիու շատ անպէտք կին եւ, մարդիկ քեզ արհամարհել են և միայն մէկն է քեզ ուզել:

Նուբիայի Հասսինդիհ Արաբների մէջ տիրում է մի աւելի օտարոտի սովորութիւն, այն է երեք քառորդի ամուսնութիւնը, որ թող է ապիս կնոջը չորս օրից մինը նուիրելու ու՜մ և՛ կամենալու: Սահարայի և Տուարէտի ուրիշ արիւտների մէջ ազդիկն ամուսնանալուց առաջ պարտաւոր է խաւնակեցութիւնով շահել իւր ծնողներին նստած ծախսը և որքան աւելի լաջողութիւն է ունենում այդ առևտուրի մէջ, այնքան աւելի նրա ձեռքը խնդրողներ են լինում: Ամուսնական ազատութիւնն ու առաջարկութիւններ անելը, կարծես, Բերքերների մի բնորոշ յատկութիւնն է, որովհետեւ Գուսիշները, որանք հաւանականօրէն պատկանում են այդ ցեղին, գոնէ իրենց քաղաքականութեամբ, Կանարիայի մի քանի կղզիներում հաստատել են բազմալրութիւնը:

Գուր և եղբոր ամուսնութիւնը, որ օրինաւոր և պատուաւոր էր համարւում նախկին Եգիպտոսում, ուր բազմութիւ թաղահիւններ փառաւորւում էին պթաւորի քայր և ամուսինս լինելով, գեւ էլի գտնւում է Գար-Փորում: Այստեղ, բարձրի սաստիկ ազատութիւն է տիրում, սուլթանի ազդիկ-

ները նայելու բացարձակ տիրուհի են այն մարդկանց, որոնց իրենց առաջատար բաժանելու պատուին են արժանացնում, թէև բազմակնութիւնը, անզուսպ հարձակաւորութիւնն և կանանց սարկութիւնն երկրի մէջ սովորական են:

Յիշեցինք Նիւբիացիներէ երեք քառորդի ամուսնութիւնը: Հիւսիսային Աֆրիկայի միւս ծայրում, Մարոկկոյի հրէաների մէջ գտնում ենք ժամանակաւոր ամուսնութիւններ, բարբիջ օրհնութեմ, երեք, զեց ամուսնի համար: Մարդը միայն մի նուէր է տալիս և պարտաւորում է պայմանաժողացում եղած օրդին իրեն համարել:

Հայրաւում և Հաբեշտանում այսօր էլ ապրում են ազատ ամուսնութեամբ, և արդէն Հերոզոտի ժամանակ եթովպական մի քանի արիւրուներ ամուսնութիւն չէին ճանաչում: Գիտենք, որ Հաբեշտանում, հակառակ քրիստոնէական, կամ այսպէս կոչուող կրօնի, քմքերի համեմատ միմեանց առնում, թողնում են: Բրիւսը տեսել է մի Հաբեշ կին իւր նախկին եօթն ամուսիններով շրջապատուած: Միւսներն և Հայրաւում, օրինաւոր միակնութեան կողքին ազատ միութիւններ կան, որ բոլորովին անպատուարք չեն համարւում, այլ, այսպէս ասած, ազայական (placé) են: Միմիայն ամենապատուաւոր մարդիկն են ունենում այսպիսի ազատ միութիւններ: Եւ զրանից ծնած երեխաները հարազատ օրդիներին հաւատար իրաւունք ունին, և այս ազայականներն (placés) աւելի քիչ են բաժանւում, քան թէ ամուսնացած մարդիկ ազաւարդան տալիս:

Նախընթաց ասածներէցս շատ զժուար է մի ընդհանուր տեսութիւն գծել ամուսնութեան սկզբնաւորութեան և զարգացման մասին, բայց մենք էլ զեռ շատ հետազոտութիւններ ունինք անելու: Տեսնենք թէ Ամերիկան, Պոլինեզիան, Ասիան և Եւրոպան մեզ նոր փաստեր կը տան:

Ե.

ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱՑՈՒՄ.

Ապուշ Թուէժներէ մէջ երկասարգը Հենց որ որսորդութիւն անելու կարող է գառնում, Հենց որ խմանում է շինել կամ գողանալ կնդէի մի կողմ մակոյկ, որով նա ծառայում է իւր ցեղին, իսկոյն իրաւունք է ունենում մի կին ունենալու, որն և սովորաբար փախցնում է, բայց Յիդցըույի գրուածքը ցոյց է ապրիս որ նա գիմում է իւր Հրօսի (hord) աղջկան և օտարացեղ առևանգումն տեղի չի ունենում:

Համընտանի առևանգում կատարում է և Արգաններէ մէջ, ուր կանայք միշտ պաշտպանում են աղջկան քարերով և գաւազաններով և ուր ծնողների ընդգրկութեան ժամանակ փեսայուն որսորդական փողով Հաւաքում է քարեկամներին աչքը ձկան աղջկան որալու: Այս Համընտանի առևանգումը չի արգելում միանգամայն և օտարացեղ աղջիկ փախցնելու: Ամենքն աշխատում են կարելի չափ շատ բանաւարկեալների Հարեմ սարքելու և իրենց արիքունի մէջ խկական կամ շինծու առևանգումը չի խանգարում շատ թէ քիչ վճարելու կնոջ Համար: Շարքիւսանների մէջ, որոնք նախնական բոլոր ցեղերի պէս բազմակին են, առաջին կինն իշխանութիւն է ունեցել միւսների վրայ, որ շատ սովորական է:

Այս Հնդկների, ինչպէս և Հարաւային Ամերիկայի բնիկների մեծամասնութեան մէջ, սերական միութիւնը զուտ քաղաքական և շատ անգամ օտակ առևարական մի գործ է եղել, որ մարդու քէֆն ուզած ժամանակ զազարում էր. այստեղ ամուսինը բռնակալ իշխանութիւն ունէր կնոջ վրայ, որովհետեւ Մաքսոսների մէջ նա իրաւունք ունէր սպանելու նրան, եթէ վերջինս երեխան վիժէր:

Միւսնոյն բազմակնութիւնը, կանանց միւսնոյն սարկութիւնը, ծանրաբեռնուած երկրագործական աշխատանքներով ու կռով, Հանդիպում ենք Գարանիացիների մէջ. նոյնպէս

առևանգումը. միևնոյն պատճառը նրանց մեծամասնութեան պատերազմների և զաղթականութեան: Բայց այս առևանգութիւնների գրգիշը ոչ թէ զէպի օտարացեղ աղջիկներն զգացած սերն է, այլ միայն շատ կանայք ունենալու ցանկութիւնը: Ընդհակառակն երկուստեք հաւանութեամբ միութեան ժամանակ համընտանի և նոյն խոյ ազգակցական աժուանութիւնն կանոն է Հարաւային Ամերիկայի արիւրուներից շատերի մէջ:

Այսպէս էր Կարաիբների մէջ և որանք ամուսնանում էին իրենց ազգականների հետ առանց խաբութեան, բացի իրենց քոյրերից: Սակայն ուրիշ տեղեր այս խաբարութիւնը փոխում է: Այսպէս Գուինէի Հնդիկները որ բազմակիսն են, չեն կարող ամուսնանալ իրենց հետ միևնոյն անունը կրող գերգաստանի մի որևէ անգամի հետ. բացի որանից, երեխան պատկանում է մօր գերգաստանին և կրում է միևնոյն անունը: Թէզէի տեղով Բրեցելիացիք այս մասին բոլորովին հակառակ զազափար ունէին: Նրանց կարծիքով, սերնդի յառաջացման մէջ հայրն է գլխաւոր գեր կատարում, իսկ մայրը երկրորդական: Ոչ մի միակերպութիւն չկայ Բրէզիլի ամուսնական սովորութիւնների մէջ, ասում է Մարաիուսը, սովորութիւնն, իսկապէս, յառաջանում է անհրաժեշտութիւնից: Կղզիացած փոքրիկ արիւրուների մէջ ամենամօտ ազգականներն անգամ ամուսնանում են միմեանց հետ. ընդհակառակը բնակութեամբ հարուստ վիճակներում օտարացեղ աժուանութիւնը կանոն է գառնում: Եւ այս կատարում է ամբողջ երկրի վրայ: Ընդհանրապէս արեւելքն է գնում, ասում է Ֆրանսիական հին առածը: Այսպէս՝ թէև բազմակնութիւնը հարաւային Ամերիկայում ընդհանրացած է, բայց պէտք էր որ Ստոմաքները բացառութիւն կազմէին, չնայելով, որ տեղի քիչ զարգացած են:

Յիշենք նաև, որ Հարաւային Ամերիկայի բնիկները, ինչպէս վայրենի աղգերի մեծամասնութիւնը, աղջիկների սղոթախօհութիւնը օտարիկ քիչ են գնահատում: Ոչ ոք այդ մասին ոչ հոգս է քաշում և ոչ գարգ տնում, մինչև որ աղ-

ջիկը դառնում է մինի սեպհականութիւն: Այնուհետեւ արգէն կնոջ մօլորեցնողին սաստիկ պատժում են, մինչև անգամ սպանում, եթէ կամենում է կնոջ գլխատէրը, բայց, ինչպէս տեսւում է Թէվէն, Բրէզիլիայում պատիժը միայն կնոջն էր հասնում: Մարդուն խնայում էին վրէժխնդրութիւնից վախենալով:

Հիւսիսային Ամերիկայում ամուսնական սովորոյթների մէջ ոչ մի միակերպութիւն չկայ: Կայիֆորնիայի ընկիւնների մէջ համարեա խառնակեցութիւն է տիրում: Այդտեղ զուգաւորում են առանց մի օրէէ ձեականութեան, և մինչև անգամ նրանց լեզուի մէջ ամուսնութիւնն իտաքը չկայ: Կանայք կարենա պատկանում են իրենց տոհմի (clan) բոլոր մարդկանց և սրանց նախանձը շարժւում է միայն այն ժամանակ, երբ կանայք մի ուրիշ հրօսակի (horde) մարդկանցից են սիրահար ընտրում: Ընդհակառակը Ժիլոյի Կալորադոյի և Նար Մեքսիկայի շատ ժողովուրդներ (տրիբու) միակին են և շնութիւն նրանց մէջ շատ հազիւ է պատահում և սաստիկ նախաատում է: Միւս բոլոր տեղերում բազմակնութիւնը թույլատրւում է այն բոլորին, որոնք բաւական հարուստ են շատ կիներ ձեռք ձգելու, գնելով նրանց կամ ուրիշ միջոցներով: Բայց կարմրամորթների ամուսնութեան ընդհանուր ձևը օտարացեղ ամուսնութիւնն է: Այն ընկերաբանները (սոսիոլոգ), որ պ. Լեննանի (Սկզբնական ամուսնութիւն) պէս կամենում են այրտեսակ ամուսնական միութիւնն ամբողջ մարդկութեան համար ընդհանուր մի շրջան համարել, իրենց բոլոր, ամենահամոզեցուցիչ փաստերը վերցրել են Հիւսիսային Ամերիկայի սովորութիւններից:

Առհասարակ կարմրամորթ ժողովուրդները (tribe) բաժանուած են շատ տոհմերի (clan) որոնցից իւրաքանչիւրն ունի իւր տոհմանշանը, իւր տոտեմը (totem), և միւսնայն տոտեմն ունեցող մարդկանց մէջ ամուսնութիւնն սովորաբար արգիլուած է: Այս սովորութիւնն որ արգէն լիչել է Եւրոպուան, հաստատել են շատ համապարհորդներ: Ս. սա իսկապէս մի օտարացեղ ամուսնութեան հետեանք է, որ նա-

գել է բացառապէս մայրական լաշորդութիւնից (filiation) որովհետեւ երեխաներն ընդունում են իրենց մօր անունն և պատկանում են նրա անձին:

Եւրէն, Ժօզա, Կաւ, Ուլաժ, Բլադքֆէէ, Կրէ, Միենի-տարի, Կրով և այլ Ժողովրդների մէջ օտարացեղ ամուսնութիւնը խառնում է համահայր բաղմանութեան հետ, որովհետեւ մեծ քրոջ ամուսինն իրաւունք ունի ամուսնանալու իւր քենիների հետ և սրանցից իւրաքանչիւրը համարւում է մեծ քրոջ երեխաների մայր: Արգեօք այս խաղաղ օտարացեղ ամուսնութիւնը լաշորդմէ է առւանգամբ օտարացեղ ամուսնութեան թէ ոչ: Հաւանական է, զոնէ միջանի վայրերում, օրինակ Կանադայում, ուր ամուսինը ցեղապետի մօտ պսակը կատարելուց յետ, տանում է կնոջը իւր վրանը ներկայ եղբայրների ցնծութեան աղաղակներով: Նկատենք անցողաբար, որ այստեղ ամուսնութիւնն այլ ևս մի անհատական գործադրութիւն չէ, այլ արդէն հասարակական մի բան, որ ցեղապետը պիտի հաստատէ:

Սակայն և այնպէս՝ սրանով ամուսնութիւնը չի ազատւում առւարական մի գործադրութիւն լինելուց: Ամուսինը պարտաւոր է զննել իւր կնոջը և եթէ միջոց չունի, պիտի ջանայ նշանադրուիլ և մի որոշ ժամանակ նաւայիլ աներանց և նրանց համար որսալ, մշակել, մականիներ փորել: Միջանի Ժողովրդների մէջ զանազան պարտաւորութիւններ կան, այսպէս, օրինակ, ամուսինն իւր որսից առասներորդ պիտի վճարէ աներանց, մինչև որ մի աղջիկ ունենայ, որ դառնում է նախ սեպհականութիւն և ապա կին իւր մօրեղբորը:

Կարմրամորթների մեծամասնութեան մէջ տիրող օտարացեղ ամուսնութեան կարգը, որին ենթակայ են սերական միութիւնները, ապացուցանում է, որ այս ցեղն արդէն ձեռնառնում է ամուսնութիւնը հասարակական մի գործադրութիւն դարձնել: Սակայն այս ձգտումը գեռ շատ թույլ է: Նւ լիբաւի, այս Ժողովրդների մեծամասնութեան մէջ ամուսնութիւնը կատարւում է առանց վիաների, առանց պաշտօնեա-

ներքի, առանց քաջանանքի. սա մի անհաստեղան գործ է և յաճախ մի հասարակ զուգաւորութիւն: Տիրնէի բնիկները մինչև անգամ ղեկանաւորէն, կամ տիրելիս խօսք չունէին. ալկոնքին բարբառը տիրելիս բալը չունէր: Ամերիկական բարբառներն իւրաքանչիւր արիբունի մէջ տարբեր և կարմրամորթների ամուսնութիւնը սովորաբար օտարացեղ լինելով ամուսնիները շատ անգամ սոսաիկ տարբեր լեզուներով են խօսում և շատ անգամ բաւականանում են նշաններով միայն իրենց միտքը միմեանց հաղորդելու, և նրանց բարոյական մտերմութիւնն էլ այնքան թույլ է, որ երկար տարիներ միասին ապրելով, միմեանց լեզու չեն սովորում: Ամէն տեղ մտքը բազմակիւն է, եթէ միայն կարելի է: Ապաշների մէջ որքան շատ կին ունենան, այնքան աւելի պատիւ կը ստանան, և կրօնն էլ դրան հաւանութիւն է տալիս. այսպէս՝ Դիպպելուայներն առում են թէ բազմակնութիւնը Մեծ Ազուն գութեկան է: Կարմրամորթներն էլ Հոստենտոտների նման ամուսնանում են շատ մատաղ, ապա, տասերկու տարեկան աղջկների հետ և սերական յարաբերութիւնը տեսւմ է ինչքան որ հաճելի է գլխատիրոջը, որովհետև նա իրաւունք ունի ամենաչնչին պատճառով, կամ նոյն իսկ առանց պատճառի յետ ուղարկել իւր կնոջը: Ամուսնացած կնոջից աղջախօհութիւն պահանջւում է այնքան՝ որքան տէր ունեցող ստրկուհուց: Նաալէսները, որ սակայն ամենազարգացած ժողովրդներից մին են, առանց գժուարութեան իրենց կանանցը փոխ էին տալիս բարեկամներին: Նաեւ, Հեարնի տաւրով, երկու ալկոնքին բարեկամներ մի գիշերուայ համար փոխում են միմեանց հետ իրենց կիները: Նանգովէսների մէջ ազատ կիներն իրեն պատիւ է համարում մի խնջուքից յետոյ նուիրուելու արիբունի բոլոր նշանաւոր զօրականներին և այսպիսի մի շահատակութիւն միշտ ապահովւմ է նրան բարձր դասակարգից մի ամուսին գտնելու:

Կին գնելը գեռ բաւական չէ, որ կարմրամորթն օրինաւոր տէր գտնայ իւր ստացուածքին: Շատ վիճակներում ամուսինը պէտք է միշտ պատրաստ լինի իւր իգական սեպ-

Հականութիւնը պաշտպանելու: Կարմրամորթների Հիւսիսային բնակավայրում մարդիկ բռունցքով խլում են միմեանցից կիները և հէնց որ մինը քաջ որսորդ է դառնում, այլ ևս թողը հազիւ է կորսդանում պահել մի կին, որ սա ցանկանում է սեպհականացնել: Այս բաւար փաստերը բաւական ապացուցանում են, որ բազմակնութեան հակառակ ամուսնութիւնը կարմրամորթների մէջ գեռ բալորովին չէ կարգաւորուած և բացի գրանից այս բազմակնութիւնը նշանաւոր բացառութիւններ է թող տալիս: Այսպէս՝ Նիպպուլայները շատ անգամ ամուսնանում են իրենց քույրերի, իրենց աղջիկների հետ և երբեմն էլ կենակցում իրենց մայրերի հետ: Միևնոյն Հնդկիներն ստիպում են մարդուն ամուսնանալու եղբոր այրիի հետ, մինչ իսկ եթէ բազմակնութիւնն ընդունուած կամ չընդունուած լինէր: Այս նշանաւոր լեվիրատ (levirat) սովորութիւնը սաստիկ տարածուած է ուրիշ շատ Ժողովուրդների, նոյն իսկ շատ ցեղերի մէջ, եթէ չիստենք գեռ Հրեաների մասին:

Այս լեվիրատ ըստ մեր եւրոպական բարոյականութեան ազգապիղծ սովորութիւնը իւր գոյութեան իրաւունքն ունի քաղաքակրթութեան սկզբնական շրջաններում ամէն տեղ՝ ուր թաղնուիրը կնոջ համար մահուան հաւասար է: Այս մի հրահանգի փաստ է, որ ցոյց է տալիս թէ բարոյականութիւնն իւր բուն էութեամբ անհրաժեշտաբէն ծագում է օգտակարութիւնից: Այսպէս՝ վայրենի ժողովուրդների մէջ կանանց ծննդաբերութիւնը սովորաբար կարճ է տևում, հետևաբար՝ լեվիրատ սովորութիւնն պէտք է նրանց նպաստաւոր լինէր գոյութեան կռուի մէջ:

Եւքիմոսները, որոնց հասարակական սովորութիւններն այնքան կողմերով հետաքրքիր են, կարծես թէ երբեմն քիչ թէ շատ գործադրել են բազմակնութիւնը, եթէ առեանդամբ ամուսնութիւնն այս սովորութեան մնացորդ նկատուի, որ հաւանական է: Եւրդ հրեանդանի, ինչպէս և Գրէպանդիայի էւքիմոսները նախ երկուստեք համաձայնութեամբ ամուսնութեան խօսք են կապում ազգականների հետ, ապա մի շին-

Յու առևանգում սարքում, որի ժամանակ աղչիկն ընդգրկմագրութիւն է ցոյց տալիս, որ սովորաբար նոյնպէս շինծու, կեղծ է լինում: Միտքինակ սովորութիւններ գտնում ենք և Կաթաղայեանի մէջ, որ այնքան նման են Ամերիկայի էսքիմոսներին: Այս էսքիմոսների սերական յարաբերութեան սովորութիւնները չափից գուրս ազատ են: Սրանց Հարեան Նուսկա-Կաթաղայեանի ցեղապետները սովորութիւն ունենին իրենց կանայքը միմեանց Հետ փոխելու: Գրեւորագրիներին մէջ կինը կամ կանայքը բարեկամին փոխ տալը մի գովելի գործ և ազնիւ բնասորութեան ապացոյց էր Համարւում: Էսքիմոսների մէջ կարելի է կինը միջանի ամսով փոխ տալ: Ես փոխառուի գէպի բարեկամն զգացած Համակերութեան մի առանձին առհասարակեան է, միայն այս վերջինս պէտք է վերագործել փոխառած կինը կամ կանայքը ճիշտ պայմանաժամին, եթէ փոքր ի շատե ազնուաշնորհ մարդ է: Ուրիշ տեղեր Էսքիմոսները միտաժամանակ գործագրում են թէ բազմակնութիւն և թէ բազմայրութիւն: Ռոստի ուսումնասիրած միջանի ժողովրդների մէջ բազմակնութիւն թողաւրում էր միայն կանանց ամուլ եղած միջոցին: Եւ լիբաւի, Էսքիմոսների մէջ երեխաները Հարստութիւն են Համարւում: Նրանք ոգուտ են տալիս Հէնց ութ տարեկան Հասակից և պահում են իրենց ծնողներին ծերութեան ժամանակ, և մի այլի կին այնքան աւելի Հեշտութեամբ է ամուսնանում, որքան աւելի շատ սերունդ է յառաջացրել:

Այս բոլոր առանձնորոշ կարելի է եզրակացնել, որ երկու Ամերիկաների վայրենի ժողովրդների մէջ սերական յարաբերութիւնը քիչ կամ բոլորովին կանոնաւորւած չէ, և որ այս ընդարձակ երկրի մէջ ամուսնութիւն խոսքին իսկապէս արժանի ոչինչ չկայ: Միայն քաղաքակրթութեան Հասարակութիւնների մէջ է, որ ամուսնութիւնն օրինաւորւում և մի որոշ կազմակերպութիւն է ստանում: Եւ սա Հասել էր այդ աստիճանին նախկին Մեքսիկացիների և Պերուցիների մէջ, որանց մասին և պէտք է ակամ խոսենք:

2.

ՄԻՍԻՆՈԹՈՆԸ ԲԵՇՈՒՆՈՒՄ ԵՒ ՊԵՐՈՒՄ.

Կենդանական Ամերիկայի մեծ պետութիւնների մէջ, որոնց Հասարակական կազմակերպութիւնը շատ բազմակողմանի էր, սերական յարաբերութիւններն այլ ևս չէին Համարում զուտ անհատական գործառնութիւններ: Պերուում, ուր բոլոր բնակիչներն Ինկային մի տեսակ սեպհականութիւն էին, ուր մարզը ճնշուած էր բազմութիւ կանոններով և անասունի պէս շահագործւում էր, ամուսնութիւնը կառավարչական մի գործ էր զարմել: Ամէն տարի Կուցկոյի ամբողջ պետութեան մէջ երկու սեռի բոլոր մարդիկը Հաւաքւում էին քաղաքների ու գիւղերի Հրապարակների վրայ ամուսնանալու: Կուցկոյում Ինկան անձամբ մի Հասարակական տեղում պատկում էր իւր գերդաստան անձերին, զոյգերի ձեռքերը միմեանց տալով: Նոյնն անում էր իւրաքանչիւր վիճակի գլխաւորը կամ կիւրականը իւր վիճակում իրեն Հաւասար կամ ստորադրուած անձանց վերաբերմամբ: Ասում են, թէ ծնողների Համաձայնութիւնն անհրաժեշտ էր, իսկ զուգակցողներինը՝ ոչ: Օրէնքով ամուսնացող աղամարզը պիտի լինէր 24—26, իսկ աղջիկը՝ 18—20 տարեկան: Ամբոյն ենթարկուած էր միակնութեան, իսկ բազմակնութիւնը մի զուգս (uxor) էր, որ միայն Հարուստներին և Ինկային էր վերապահուած: Եւ այս վերջինս մեծապէս օգտւում էր այդ արտօնէութիւնից, որովհետեւ վերջին Ինկա Մոնտեզուման երեք Հազար կին կամ Հարճ ունէր: Հիսթոսային Ամերիկայի օտարացեղ ամուսնութեան սովորութեան Հակառակ Համընտանի ամուսնութիւնը մի անտիտետի կանոն էր Պերուում: Իբրտ արգելուած էր ամուսնանալ իւր վարչական խմբին չափականող մի օտար անձի հետ, հետեւապէս և ամուսնութիւնը շատ անգամ ազգականների մէջ էր կայանում. միայն Ինկան ամուսնանում էր իւր քրոջ հետ, միայն թէ սա միևնոյն մօ-

րից չպիտի լինէր։ Սակայն այս ազգագրիչն սովորութիւնը հետզհետ թող տրուեց և տէրութեան մեծամեծներին։

Պերուցիները ամուսնութեան մէջ կառավարութեան միջամտութիւնն իւր լաւ հոգմն էլ ունէր։ Արեւիկէ ծախսով նոր զոյգի համար մի բնակարան էր պատրաստուած և մի օրոշ տարածութեան հօդ յատկացնուած նրանց ապրուստի համար։ Սա իշխանական համայնութեան ամենախիստ տեսակն էր։ Եւ ու է իսկապէս որպէս տիպ ծառայել է իզուխներին Ամերիկայի զանազան հողմերում քարոզչական վայրեր հիմնելուն։ Սակայն իզուխներն Ինկաներից աւելի հեռու են զնացել, որովհետեւ Մաքսոս և Երիքոտոս զաւառներում նրանք հօգս էին քաշում պատարագից մի ժամ առաջ արթնացնել տալու ամուսիններին, առանց ստիպելու վեր կենալ։ Տարօրինակ գործադրութիւն Աստուածաշնչի պատուիրանին, թէ «Լեռնցէք և բազմացէք»։

Կերական հաստատելով ամուսնութիւնը՝ ամուսիններին ամուսնական հաւատարմութեան երդում էր տալ տալիս, որ ընդհանրապէս, ըստ Պիզարրի, պահում էին, որովհետեւ օրէնքը ծանր պատժում էր շնացողին։ Քիստայում, ուր օրէնքը չէր միջամտում սերական յարաբերութիւններին, ուր ամուսինները կարող էին բաժանուիլ փոխադարձ թեթեւ համաձայնութեամբ, այնուամենայնիւ շնացող կինը կենդանի թաղում էր իւր մեղսակցի հետ։ Սակայն և այնպէս, թուում է, թէ Քիստայում, ինչպէս և Կուցկայում, օրէնքը հսկում էր առաւելապէս ամուսնացած կանանց վարքի վրայ, որովհետեւ երկու պետութիւնների մէջ ևս խառնակեցութիւնը թողաւորում էր։

Մեքսիկայումն էլ միակնութիւնը կանոն էր. 'ի հարկէ, հարուստները կարող էին շատ կին ունենալ, քայք միայն մինն էր օրինաւոր համարում և միայն նրանից ունեցած որդիներն էին հայրական տիտղոսի և ստացուածքի ժառանգ համարում։ Լեփիբան օրինաւոր էր, մինչև անգամ երբ նմիցեալի եղբայրն արգէն ամուսնացած էր։

Մեքսիկայում հարսանիքը կատարում էր մէկ շփեղու-

թեամբ, ծնողների երկուստեք համաձայնութեամբ և առանց քաղաքային իշխանութեան միջամտութեան: Ստորագել ամուսնութեան մէջ մի հետք այլ ևս չկար Մեքսիկայում, շինծու առևանգման ու մի ծէս էլ չէր պահպանուած, ընդհակառակը հարսը մեծ հանգիստով տարւում էր փեսայի տունը, ուր նրան ընդառաջ էին ելնում փեսան և նրա գերզատանը: Իրար հանգիստելիս փոխադարձաբար խնկարկում էին խրնկամանով, ուր խուսկ էր ծխում: Ապա հարսն ու թագուորը գնում նստում էին մի խտրի վրայ և մի քահանայ նրանց պատկում էր՝ հանգուստելով հարսի հանգերձի մի ծայրը թագուորի վերարկուն: Եւ այնուհետեւ կէներ պատկանում էր ամուսնու գերզատանին:

Աւելացնենք, որ հարսանիքը չէր կատարւում, մինչև որ աստուածների կամքը չհարցնէին և զանազան գուշակութիւններ անել չտային: Հարսանիքը տեւում էր չորս օր, առանց ամուսնացողների մասնակցութեան և այս միջոցում խառնարգիւում էր նորապսակներին առաջատա մանել: Սկզբունքով ամուսնութիւնը պիտի տեւէր մինչև մահ, բայց ապահարզանն ընդունուած էր և մինչև անգամ մի մասնաւոր տեւան կար դրան վերաբերեալ բոլոր հարցերն լուծելու: Նրեք անգամ տեւան ներկայանալուց և մանրամասն քննուելուց յետ՝ իրենց որոշման մէջ հաստատ մնացող ամուսիններն արձակւում էին առանց մի որեւէ գտնովճռի և միայն այսպիսով այնուհետեւ դառնում էին ազատ և ընդ միշտ բաժանուած: Այսպէս ուրեմն օրէնքն որոշակի ապահարզան չէր տայիս, այլ միայն ներդամիս էր գտնւում:

Ամերիկայում տեղի ունեցած ամուսնութիւնների մասին մեր այս հակիրճ տեսութեան մէջ աշխատեցինք լիջելու ամենահետաքրքրականներն ու ամենանշանաւորները: Անկասկած սրանցից շատերն անբաւարար են, որովհետեւ Ամերիկայի բնիկները կամ լուսինն պատմութիւն և կամ ունեցածն էլ առասպելական, թերի և շատ հին չէ: Սակայն և այնպէս՝ բոլոր այս փաստերը կարծես լաւ ապացուցանում են, որ Ամերիկայում ևս ամուսնութեան կարգը կանոնաւորապէս չէ

գարգայել և որոշ շրջաններով չէ անցել, Իւրաքանչիւր ժողովուրդ, իւրաքանչիւր բնիկ խումբ նայել է իւր կարիքներին և ներշնչումներին և մեծ ազգերը, որ մատաւորապէս Մեքսիկացիների ու Պերուցիների չափ քաղաքակրթութեան էին, իրենց ամուսնութեան կարգերը կարգաւորել էին իւրաքանչիւրն իւր կերպով և միմեանցից սաստիկ տարբեր մեւերով:

Այս և շատ ուրիշ այսպիսի փաստեր ազատույնում են, թէ այժմ որքան վաղ է կամենալ գիտնական օրէնքների նշման որոշ ու մէկին ստեղծական օրէնքներ մեակերպել: Հաւաքել փաստերը, նրանց դասակարգել և խոհեմութեամբ փորձել մի քանի ընդհանուր տեսութիւններ հանել և առաջարկել այն վերաբնութեան, ահա մատաւորապէս ինչ որ կարող ենք մեզ թոյլ տալ ստիւղղորդական փորձերի մէջ:

Է.

ՇՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆԸ ԳՍԼՆԵՋՈՒՄԸ:

Համարեա ամբողջ Պոլինեզիայում կանայք և չամուսնացած աղջիկներն ազատ էին նուիրուելու ամէն սիրտն ուղածին և հէնց մանկութիւնից սկսած համարեան երբէք յետ չէին կենում գրանից: Մարքիզոն կղզիներում և մասամբ ամէն տեղ աղջիկները տառերիւ տարեկան հասակից սկսած տննատուր էին լինում տնտեսութեան: Եւ այսպիսի կեանքի շնորհով ճննդաբերութիւնը բաւական թոյլ էր և լոկ աղջիկն իսկոյն գտնում էր քսան ամուսնացող: Սակայն մի քանի կղզիներում և յապկապէս Բոտուալայում աղջիկների կուսութիւնը սաստիկ զնահատուււմ էր և ամուսնին իբրեւոնք ունէր այս պատճառով թողնել կնոջը: Եւ այն աղջիկները, որ կարողացել էին պահպանել իրենց կուսութիւնը, այն ցոյց էին տալիս, սնգուրելով իրենց ճակատը բուստի կրով և այտերը կարմիր ներկելով:

Բաւական աւարտինակ է, որ Պոլսեցիքայում ուր կրօնական ծէսերը միշտմտում էին կեանքի ամէն մի գործողութեան, ամուսնութիւնը կամ աւելի լաւ ասած, սերական յարաբերութիւնն ոչ մի ծիսակատարութեան տեղիք չէր տալիս, սա զուտ անհատական մի գործ էր, որ կատարւում էր երկու ընտանիքի և առաւելապէս մի մարդու ու աղջկայ ծնողների մէջ, որոնց նա նուիրում էր խոգեր, կտորեղէններ և այլն։ Միութիւնը, որ խնայն կատարւում էր ընտանիքներից մինի խուզում, սովորաբար տօնւում էր մի խընձոյքով, որի ծախսը լինում էր մի խոզ, Ամուսնանալուց յետ, կինն որքան էլ մինչև այն ժամանակ փոփոխամիտ եղած լինէր, չէր կարող այլ ևս անհատաբար գանուիլ իւր ամուսնուն՝ առանց որա պատուէրին կամ թոյլաւութեան, որ, սակայն շատ հեշտ էր գնել։ Այս ազատ ամուսնութիւնն ըստ կամս քականքի էր. բաւական էր, որ մինը կամ միւսը կամենար, մանաւանդ երբ երեխաներ չէին լինում. իսկ եթէ լինում էին, բաժանուելիս՝ որանք երկուստեք համաձայնութեամբ մնում էին կամ հօրը և կամ մօրը։ Ամուսինն առանց իւր թոյլաւութեան շնացող կնոջ պատժում և երբեմն սպանում էր, որովհետև նա իւր սեպհականութիւնն էր։ Նոր-ձեղանգիայում հայրը կամ եղբայրը աւելով իւր ազդիկը կամ քոյրը փեսային, ասում էր. «եթէ անբաւական մնաս գրանից, ծախիր, սպանիր, կեր գրան։ Դու գրա կատարեալ տէրն ես։ Հասարակական կարծիքն ամենայն խստութեամբ դատապարտում էր ոչ թէ շնութիւնը, այլ իրենից սուրի հետ ամուսնութիւնը։ Իրենից բարձր դատակարգի մի կնոջ հետ յարաբերութիւն ունենալ՝ կը նշանակէր զլիթից ձեռք զերջնել։ Արխատոկրատիային՝ պատկանող կինը տառաւած էր մի հասարակ մարդու համար և արգելուած նրա հետ ամուսնանալու։

Աղջիկը մարդու գնալուց յետոյ էլ հօրից կախումն ունէր և երբեմն սա, ստացած նուէրներից գծգահ, նրան յետ էր առնում աւելի գնով ծախելու։

Բաղմակնութիւնն ամէն տեղ թոյլատրուած էր. մանա-

ւանդ հարուստներին, իսկ հարճեր կային ու կային: Մասնաւորապէս Սամոյաում ցեղապետները հիմնում էին բազմաթիւ հարեմներ, որ վերափոխում էին իրենց հաճույքի համեմատ: Յաճախ սիրուհիներ, որոնցից տէրերը ձանձրացած էին լինում, ստիպւում էին ծառայելու մի տեսակ հիւրանոցներում, ուր օտարականը ձրի ապաստանելով, գտնում էր ուտեստ, օթեւան և սէր: Վերջապէս լեզվերան օրինաւոր էր այս կղզիներում էլ, ինչպէս ուրիշ այնքան կղզմերում:

Մարքիզեան կղզիներում կային բազմալը կանաչք, որովհետեւ պոլինեզիացիները նախապաշարուած չէին սերական յարաբերութեանց մասին: Ելլիսը պատմում է նոյն իսկ ցեղապետների հետ ամուսնացած բազմալը կանանց մասին: Հաւայի կղզիներում եղել են նոյնպէս սահմանադրական ամուսիններ, որ թագաւորում էին առանց կառավարելու և որ միայն օրինաւորում էին իրենց կանանց զաւակները:

Նգրօր ու քրոշ միմեանց հետ ամուսնութիւնը, որ բաւական քիչ է պատահում կղզեաց խմբերից (archipels) շատերում, և այն էլ աղնուականների մէջ, սառը դասակարգի հետ խնամանալուց խոյս տալու նպատակով, շատ սովորական էր Հաւայի կղզիներում: Նոյնպէս շատ անգամ այս կղզիներում եղբայրներն ու նրանց կանաչքն անխտիր ապրում էին միմեանց հետ:

Պոլինեզիացիների ամուսնական սովորութիւնների մէջ ամբողջ մեծ ազատութիւնը տիրում էր և Նոր-Զելանդիայում համընտանի ամուսնութեան հետ միասին, որին նման է Սանդվիչեանցիների ազգապիղծ ամուսնութիւնը: Նոր Զելանդիայում սաստիկ արգելւած էր մի ուրիշ ժողովրդի պատկանող կնոջ հետ ամուսնանալ կամ նրան գնել և պէտք էր քաղաքական մի գործը պատճառ լինէր, որ այդ արգելքը վերցուէր: Սակայն Նոր-Զելանդիայի համընտանի ամուսնութիւնը միացած էր առեւանգման և չինձու կռուի, մէկ խօսքով առեւանգմամբ ամուսնութեան բոլոր ձեւերի հետ, մի հրահանգիչ փաստ, որ ցոյց է տալիս ամուսնութեան զարգացման այսպէս վաղ և շտապով արած տեսութիւնների ոչնչութիւնը:

Ուրեմն, առեանգամբ ամուսնութեան ծէսն օտարացեղ ամուսնութեան մի նշան կամ մնացորդ չէ, ինչպէս այդ պընգում է Պ. Լեննան: Նաև համընտանի ամուսնութիւնը մասնաւորապէս խաղաղասէր ցեղերին յոտուկ չէ, ինչպէս այդ կամենում է Սպենսերը, որովհետև ոչ մի ցեղ Զելանդացիներէց աւելի պատերազմասէր չէր:

Ը.

ԱՄՈՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՆԱԲԱՆՈՒՄ.

Մենք կը լիշենք միայն Խաղաղ օվկիանոսի մոնղոլա-րնակ կղզեաց խմբերի (archipels) ամուսնական սովորութիւնները: Բազմակնութիւնն այդտեղ ընդհանրացած է. կանայք սովորաբար գնում են ծնողներէց: Ենութիւնը կշտամբում և պատժում է, որպէս սեպհականութեան գէմ մի սնէր: Նաև Կարոլինեան կղզիներում զաւաճանուած տնտեսիք թող է տալիս իրեն մի պառչաւ ընծայ օտանալով հաշտուելու, և չի գծաւարանում իւր կինը կամ կանայքը փոխ տալու օտարականներին: Շատ և մասնաւորապէս Պելեան կըղզիներում ամուսնութիւնը, պոլինեզիայի մի պէս բաւարարին անհատական գործ է: Յիլիպպեան կղզիներում Ակիտանների մէջ զեռ. պահպանում է առեանգամբ ամուսնութիւնը: Սիրահարը պէտք է պարէ և գանի անտառում իրենից մի ժամ առաջ մեկնած և թաք կացած աղաղայ նշանածն և արեւ մայր չմտած բերէ տուն:

Ամուսնութեան ձևերն աւելի բազմազան և աւելի հետաքրքիր են Մալեզիայում: Սուլամաթայում միաժամանակ տիրում էին ամուսնութեան զանազան սովորութիւններ: Նախ կինը կարող էր գնել մի մարդ, որ գտնուում էր իւր դնէրանց սեպհականութիւնը, այս ընտանիքը պատասխանատու էր իւր գնած ամուսնու արածներին և սա 'ի տրիտուր աշխատում էր նրա համար, անձնական ոչինչ չէր ունենում

և միշտ կարող էր արձակուել. երկրորդ՝ կինը և ազամարդը կարող էին հաւասար իրաւունքներով ամուսնանալ միմեանց հետ և երրորդ, մարդը կարող էր գնել իւր համար կին կամ կանայք: Այս ամուսնութիւններէ կամ սրանցից մինի մէջ, որովհետեւ մանրամասնութիւնները մեզ յայտնի չեն, առեւանգման ծէսը պահուած էր:

Իսկ ինչ վերաբերում է Մալեգիայի համընտանի կամ օտարացեղ ամուսնութեան սովորութիւններին, ընդհանրապէս այս միայն կարելի է ասել, որ այս ահագին, բնակախիտ կըղզիներում սովորութիւնները շատ տարբեր էին և են գեւ. ևս: Ստֆայն Ֆաւայի Կալանքները համընտանի ամուսնութիւն ունէին և նախքան մի աղջկայ հետ ամուսնանալը, պէտք է ստուգէին, թէ զա իսկապէս իրենց գերդաստանին է պատկանում: Իսկ Մալեգիայի արշիպելագում, ուր բազմաթիւ ցեղեր միմեանց խառնուած են և տարբեր քաղաքակրթութիւններ միմեանց վրայ գործուել, միւս բոլոր բաների նման, ամուսնութեան մէջ էլ միակերպութիւն չկայ:

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀԵԿԱՄԱՑԱՆԻ ԲՆԻՊՆԵՐԻ ՄԷ:

Հնդկաստանում արիական արշաւանքն, որ համեմատաբար նոր է, չունչացրեց նախկին, շատերի կարծիքով Նիգրոպանման (negroïde) կամ մոնգոլանման (mongoloïde) ցեղերը, որ առաջուց բանել էին երկիրը: Նա միայն քչեց նրանց լեռները, որից և յառաջացաւ նրանց պահպրիա կամ պարիա (լեռնցի) կոչումը: Եւ որովհետեւ բրահմական տեսակետով, այս բնիկներն իրենց ստորութեան պատճառով, անարժան էին յողթողների քաղաքակրթութեան, ուստի սրանք կորուզացան պահել իրենց հին սովորութիւնների մեծ մասը, որոնցից մտնաւանդ ամուսնական ծէսերը շատ հետաքրքիր են:

Արդէն լիշել ենք Յէլլանի վեդգահների միակնութիւնը, որ անկասկած պիտի վերադրել նրանց, մտաւոր կարողու-

թեան չափազանց ստորութեան պատճառով զոյգ զոյգ ջըրուած լինելուն: Պարզ է, որ այս խեղճ մարդիկը համընտանի ամուսնութիւն պիտի ունենան, սակայն փոքր ինչ չափաւորուած է. այսպէս՝ ըստ Բալլէի, նրանք կարող են ամուսնանալ իրենց կրտսեր, բայց ոչ երբեք աւագ չորջ կամ հօրաքրոջ հետ:

Յէլլանից մինչև Տիբէտ փոքրիկ կղզիներէ ընտկիչներէջ շատերը, որ հին ցեղերի մնացորդներ են, գործադրում են բազմակնութիւն, որ շատ պատճառներով նախնական խառնակեցութեան նուազած և օրինաւորուած ձևը պիտի լինի: Եւ այս խառնակեցութիւնը գեռ մինչև այսօր մնացել է միջանի ժողովրդների և յատկապէս Սոնթալների մէջ, ուր ինչպէս հին Պերուում, բոլոր պատկները միաժամանակ են կատարւում, տարին մի անգամ, վեց օր խառնակեցութիւնից յետոյ: Այս սովորութեան կարելի է նմանացնել Յէլլանի սհամանի ամուսնութիւնը, որ տասնևհինգ օրուայ միութիւնից յետ կամ լուծւում և կամ օրինաւորւում է:

Եթատագանգ համայնքների ժողովրդների ամուսնութիւնն ուղղակի անասնական մի պարզ զուգաւորութիւն է, և միևնոյն ժամանակ մի լարմար միջոց իւր ճաշը պտարտատել տալու, որովհետև զբան հետևում է կնոջ ծառայութիւնը:

Հնգկաստանի Ռեզգիները 16—20 տարեկան աղջիկն ամուսնացնում են 5—6 տարեկան երեխայի հետ: Յետոյ այս հարսը դառնում է կեղծ-փեսի մի հօրեղբօր կամ հօրեղբօր որդու և երբեմն էլ հօր կինը: Սակայն այդ փոքրիկ երեխան օրինաւոր հայր է համարւում իւր հարսնացու կնոջ երեխաներին: Եւ երբ այս հաստատուած ամուսինը չափահաս է դառնում, նրա օրինաւոր կինն արգէն պտուտած է լինում, ուստի և օտ ՚ի արիտուր, սկսում է իւր հերթին ծնեցնել երեխաներ մի ուրիշ ամուսնացած լամուկի հաշուին:

Մալաբարի Նաիրների, Նիլգէրրի բլուրների Ցադասների, հարաւային Հնգկաստանի Յերկալասների, Յէլլանի Սենգալացիների մէջ տիրում են բազմայրութեան զանազան ձևեր, որ բաւական տարբերւում են միմեանցից և օրոնցից միջանիսն ուղղակի կանոնաւորուած խառնակեցութիւն են:

Մալբարի բնիկների բարձր դաս՝ նաիրների մէջ կենը սովորաբար հինգ կամ վեց ամուսին է ունենում, բայց կարող է մինչև տաս, տասներկուսը ձեռք բերել: Մինչև անգամ նրան թույլ է արւում կենակցիլ սրտի ուղածների հետ, միայն թէ դուքս չգոյ արիքունի և դասակարգի սահմանից: Երբ ամուսինների թիւը սահմանափակւած է լինում, կենը հերթով տասնական օր կենակցում է նրանցից իւրաքանչիւրի հետ: Եւ այս տարօրինակ կենակցութիւնն ընդհանրապէս շատ լաւ է անցնում: Մէկ էլ, թույլ է արւում ամէն մարդու ամուսնական բազմաթիւ կապակցութիւնների մասնակցիլ: Սերահան այսպիսի կապակցութիւնն ամուսնութեան շատ պարզ ձևի վերածած մի տեսակն է: Տղաքիների մէջ ամուսնացող աղջիկը հետզհետէ դառնում է ամուսնու բալոր կրտսեր եղբայրների կինը, երբ որանք չափահաս են դառնում և փախադարձաբար այս վերջիներս ամուսին են դառնում այդ առաջին հարսի բալոր կրտսեր քույրերի, երբ որանք արբուն հասակի են հասնում: Այս, մեր սովորութեամբ, ազգապիղծ միութիւնների առաջին օրգին ընծայւում է աւագ եղբորը, երկրորդը միջնակին և այլն: Միևնայն տեսակի մի ուրիշ սովորութիւն տիրում է Յերկալանների մէջ, ուր մօրեղբայրը կարող է իւր քրոջ երկու առջիկների աղջիկներն իւր օրգինների կնութեան ուղել:

Յէլլանի Սինգալների մանաւանդ բարձր դասի մէջ բազմայրութիւնն ընդհանրացած է և միևնայն կնոջ ամուսինները գրեթէ միշտ եղբայրներ են լինում (ժ. Էմերսոն Դաւի): Այստեղ ոչ թէ անհատը, այլ զերգաստանն է ամուսնանում, և երեխաներն անբաժան նրան են պատկանում:

Հնդկաստանի Տոտախըների մէջ կանայք հասարակօրէն պատկանում են եղբայրներին, հօրեղբայրներին և եղբորօրգիներին:

Հնդկաստանի այս հին ցեղերի մէջ տիրած բազմայրութեան հետ գալութիւն ունի ստարացեղ կամ համընտանի ամուսնութիւն: Այսպէս Տոգասները բաժանուած են հինգ դասակարգի, որանց մէջ ամուսնութիւնն արգիլուած է: Ու-

բիշ շատ ժողովրդների մէջ, չի կարելի ամուսնանալ իւր տոհմին (clan) պատկանող ազգիայ հետ: Իսկ Զոնտերի և միջին Հնդկաստանի միջանի ժողովուրդների մէջ ամուսնական ծիսակատարութիւնը մի կեղծ առևանգումն է ներկայացնում: Կարող ենք զանեւ բազմալրութիւն Հնդկաստանի հրախում ևս, Հիմալայի և Տիբէթի մոնղոլական, ինչպէս նաև մասամբ Կովկասեղն ցեղերի մէջ: Նոյն իսկ Մանուի բրահմական օրէնսգրքի այն կանոնը, որ իրաւունք է տալիս եղբորն իւր ամուլ հարսին բեղմնաւորելու, կարելի է նախկին բազմալրութեան մնացորդ համարել: Բայց թէ այս բազմալրութիւնը միշտ և ամէն տեղ յաջորդել է խառնակեցութեան, մենք կը քննենք երբ վերջացնենք ամուսնութեան մասին ազգագրական այս տեսութիւնը:

Ժ.

ԱՄՈՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀՆԻՍ-ՉԻՆՍԻՆԻՐԻ, ՌԻՄՈՆՍԻՆԻՐԻ ԵՎ ՏԻԲԵՏԻՆԻՐԻ ՄԷջ.

Մոնղոլանման (Mongolotde) Կոչինչինացիները, Կամբոջինացիները և Տիբէթցիները շատ ազատ վարք ունին, և կարելի է ասել, որ նրանց մէջ ամուսնութիւնը հազիւ թէ գոյութիւն ունի:

Բիրմանիայում ամուսնական ծիսակատարութիւնը կայանում է միայն մի փոխադարձ խոստման մէջ, որ տալիս են ձէթի մէջ թաթախած թէյի մի տերևից հաշակելով: Մէկ էլ, բաժանում են ամենաչնչին պատճառով ու համարեա առանց օրէ է ձևակատարութեան: Բացի օրանից, ամուսինն իրաւունք ունի օրտէ ուզանի լափ հարճեր գնելու:

Արկո-Պոլոյի ժամանակ, Կոչինչինում ոչ մի կին իրաւունք չուներ ամուսնանալու, մինչև որ թագաւորը նրան լտեսներ և նրա վրայ չգործադրէր, եթէ, ի հարկէ, զուր գար, իւր առաջին գիշերին իրաւունքը: Միայն այս գէպքում, նա պարտաւոր էր նրան օժտելու: Այդ ժամանակ թագաւորոջ միտպետը ունէր 386 որդի:

Տասերն քերորդ գարում, Կամբոջիի թագաւորը Պ. Ռը-միւզայի տակնով, ունէր Հինգ օրինաւոր կին, օրօնցից մինը աիկնանց տիկին էր և մի քանի Հազար Հարճ։ Մասնաւոր մարդիկ այնպէս բնակացած էին արքայական բռնակալութեան, որ պարտականութիւն էին Համարում իրենց ազդիկները սլալաւում ծառայութեան տալու, ինչքան էլ որ սրանք քիչ գեղեցիկ լինէին։ Ինչպէս Հենց մեր օրերում ծապնում գեռ սովորութիւն է, որ ազդիկները շատ անգամ չեն ամուսնանում, մինչև որ մի որոշ միջոց տնտեսկ կեանք չը գտնեն և սրանով նրանց պատիւը բոլորովին չի ընկնում։

Նաև Կամբոջիացի ամուսինը Հաւատարմութեան Համար իրեն նեղութիւն չի տալիս։ Մեզ այս տեղեկութիւնները տուող չինացի ճանապարհորդներին ասելով՝ ախտեղի կանայք տասերկու զիշերից աւելի միայնակ քնել չեն կարող, իսկ ինչ վերաբերում է ամուսիններին, նրանք ազատ էին սրբաւորն ուղածի չափ Հարճեր գնելու։

Այս անառակ երկրում ազդիկներն ամուսնանում էին 7—9 տարեկան Հասակում և միայն աղքատներն սպասում էին մինչև տասնմէկ տարեկան Հասակը Զիմ-Քան կամ օրինաւոր և կրօնական կուսակցութեան եղակի սովորութեան պատճառով, որի մասին պէտք է, որ մի քանի խօսք ասենք։ Ամէն տարի քաղաքային մի պաշտօնեայ նշանակում էր այս տարօրինակ ծիսակատարութեան օրն, իսկոյն ամուսնանալու ազդիկներին ծնողները յայտարարում էին այդ և գնում խնդրում մի ֆու (բուզգա) կամ տասուէ քահանայի բարեհաճութիւնը։ Սուրբ մարդը սովորաբար յարգում էր սրբանց խնդիրը, որի փոխարէն թանգազին ընծաներ էր ստանում։ Աղքատ ծնողների խնդիրը, բնականաբար, ամենից վերին էր կատարում և սրանց ազդիկները Հարուստների ազդիկներից մի քանի տարի աւելի էին սպասում, մինչև որ մի քանի բարեպաշտ մարդիկ լանձն էին առնում վճարել ծիսակատարութեան ծախսը։ Նրը որոշուած օրը Հասնում էր, երեկոյին մեծ Հանգիսով տանում էին քահանային տօնախմբութեան տունը և միւս օրը, առաւտեան պատգարա-

կողմ, ամպհովանիով, դառուլ-դուռնով վերադարձնում։ Այժմ նորից ընծաներ էին ապրիս քահանային, աղջիկները նրանից գնելու համար, որովհետև սրանք արդեն իրենց հուսապղծելու բարեհաճած քրմի սեպհականութիւնն էին համարում և չէին կարող պատկուիլ, մինչև որ չգնուէին։

Տիրեաթան Հիմալյում և բուն Տիրեաթում աղջիկները կարող են ամուսնութիւնից առաջ առանց իրենց պատիւը նսեմացնելու, հուսութիւնը կորցնել։ Բազմակնութիւնը բոլորովին արգելուած չէ, բայց աւելի բազմայրութիւնն է տիրում։ Զարմանալի է, որ բուզգայականութեան կեդրոն, այս կրօնամօլ երկրի մէջ, ուր կրօնը կեանքի ամէն գործողութիւններին խառնում է, ամուսնութիւնը լոկ քաղաքական մի գործ է մնացել, որին քահանաները բոլորովին չեն խառնում։ Սա լոկ մի քանի վկաների առաջ տուած մի փոխադարձ խոստումն է, որը և կազմում է ամբողջ ծիսակառարութիւնը։ Ազահարգանն էլ կամուոր է և կախուած է ամուսինների համաձայնութիւնից։

Համաների, բարձր գասի պաշտօնեաների և մինչ իսկ շատ տիրեացիների այլքում ամուսնութիւնն ատելի, ամօթալի մի բան է։ Համարեա՞ այս էր, ինչպէս յայտ է և Ս. Պօղոսի կարծիքը այս մասին։ Տիրեաթում գրեթէ միայն հասարակ ժողովուրդն է արժանի համարում նպաստել ցեղի բազմանալուն և ընկերակցութիւններ հիմնում բեռը թեթեւացնելու։ Սովորաբար ընկերակիցներն եղբայրներ են լինում, որոնցից մեծը բոլորի համար ընտրում է մի կին։ Այս բազմայր ամուսնութիւնից եղած որդիները հայր են անուանում երբեմն ամուսիններից ամենամեծին և երբեմն բոլոր ամուսիններին։ Նրբեմն եղբայրական բազմայրութիւնը մրցում է բազմակնութեան հետ։ Այսպէս՝ պառաւ կնոջ հետ ամուսնացող երիտասարդը տիրում է և սրա մատաղ քրոջը։

Ընկերակցող ամուսինները սովորաբար գնում բնակում են իրենց ընդհանուր կնոջ տունը, որովհետև այստեղ կինն է տիրում և նրանից է անցնում ստացուածքը որդիներին, որ նոյնպէս նրա սեպհականութիւնն են։ Զնայելով որ Տիրեաթ-

ցի կիներ բազմալը է, այնուամենայնիւ, նրանց տեսակէտով, բաւական բարոյական է. նա սաստիկ աշխատասէր է, մանուկ, մշակում, առեւտուր է անում և աշխատում է կատարեալ տիպոսին տրժանանալ՝ դուր գալով իւր բոլոր ամուսիններին: Բոլոր ճանապարհորդների տեսլով՝ այս համայնական կեանքը շատ խաղաղ է անցնում և նախանձը երբեք չի խռովում նրանց հանգստութիւնը: Այս բազմալորերը մինչև անգամ չէին հասկանում Վ. Ժաքմոնին, երբ սա նրանց հարցնում էր թէ կնոջ նրանցից մինին առած առաւելութիւնը խռովութեան տեղիք չէր տալիս: Աւելացնենք, որ շնութիւնը, որ ըստ սմանց շատ հազիւ, իսկ ըստ ալլոց շատ յաճախ էր պատահում, շատ թեթեւութեամբ եր պատժւում:

Ժ.Ա.

ՇՐԵԽԱՅԻՆՆԵՐՆ ԲՆԱԿԱՆԵՐԻ ՆԻ ՀԻՆՈՒՄՆԵՐՆ ԱՍԵՐԻ ԲՆԱԿԱՆՄԱՆ ՈՆՆԵՐԻ ԲԵՋ.

Տիրեացիներն ու Հիմալայի Բոսերն արդէն քաղաքակրթութեամբ մարդիկ են և նրանց բազմալորութիւնը, որքան էլ հակառակ լինի մեր օրինաւոր ամուսնութեան վրայ ունեցած գաղափարին, այնուամենայնիւ սերական յարաբերութիւնների կանոնաւորում և զարգացած մի ձև է: Աւելի բարբարոսական սովորութիւններ կան Հիւսիսային Ասիայի աւելի վայրենի Մոնղոլանմանների մէջ: Այսպէս՝ Կամչադացիների մէջ փեսայացուն պարտաւոր է նախ և առաջ յանձն առնել յաճախ բաւական երկար ժամանակ ծառայելու ապագայ աներանց: Յետոյ, երբ նրանց հաճելի է դառնում, պէտք է ամօթխածութեան սահմանը շատ թէ քիչ անցնող մի յարձակում գործէ իւր ապագայ կնոջ վրայ: Եւ սա հասարակական մի տեսակ ծրարադրութիւն է: Միւս կանայք պաշտպանում են քոթանակներով (camisole), վարտիկներով և կապերով ամբապնդուած հարսնացուին: Փեսայացուն յարձակւում է նրա վրայ, երբ լսում է նրա հօրից. «Մօտեցի՛ր, թէ

կարող ետ: քայքայողական սաստիկ պաշտպանում են և շատ լարձակումներ անհրաժեշտ են: Մարդու լաղթութիւնը հըռ-
չակում է միայն այն ժամանակ, երբ սա լաղեցնում է իւր
կիւրքը, որ և կինն ընդունում է՝ արձակելով մի ցաւայի
ձայն՝ ընթ նիւ: Այս փորձը սաստիկ զօրծագրում է, սակայն
ծնողները կարող են և՛ բոլորովին թալլ շատ և այդ պէս-
քում փետայացուն կորցնում է իւր կատարած ծառայութիւնը:
Կամ շաղաների և ճոնգուղների ամուսնութիւնն իսկա-
պէս առեւտրամբ ամուսնութեան մի եղակի ձևն է: Աը-
բանք կամ միակին և կամ բազմակին են: Ամուսնութիւնը
հնշա լուծելի է, և կարող է կատարուիլ ազգազցութեան
բոլոր աստիճաններում, բացի հօր և աղջկայ, որդու և մօր
մէջ:

Ասիայի համարեա բոլոր մանդուական ժողովրդների մէջ
կարելի է գտնել քիչ թէ շատ մեղմացած կերպով այս, մի-
անգամայն այնքան անասնական և այնքան դիւրարեկ սե-
րական միութիւնը:

Նւ լիւրտի, այս ցեղերը, որ բոլորն էլ վարել և շգեռ
վարում են թափառական կեանք և որ երբեմն այնպէս պա-
տերազմատէր էին, անշափ միտուած են գէպի առեւտրամբ
ամուսնութիւնը: ճոնգուղներն ու Թուրքմէնները գեռ այ-
ժմս էլ այն գործադրում են: Աւաղիներն իրենց հարեան-
ների կիներն են փախցնում, երկրորդներն իրենց ժողովրդ-
ների աղջիկներն յափշտակում, գեռ չիտսենք պատերազմի
գերուհիների մասին: Բոլոր, բացի պատերազմական առեւտր-
ման, գէպքերում, մի անուի հատուցումն է տեղի ունենում,
որ զլիաւորապէս լինում է ուղտերով, ձիերով և այլն: Սա-
կայն հին սովորութիւնները վերջանում են և ամուսնու-
թեան ձևը գնմամբ ամուսնութիւնն է, առանց հարցնելու
ամուսինների համաձայնութիւնը, մտնաւանք երբ որանք
գեռ փոքր են, որովհետեւ նրանք պատկանում են ծնողնե-
րին, որ նրանց ամուսնացնում է շատ վաղ և երկար ստեղծ-
կութիւնից յետ, որով որոշում են թէ որքան ձի, ոչխար,
չորեղէն, իւղ, ալիւր, օդի պիտի վճարէ փեսացուն: Մարկո

Պաշտօնի ժամանակ Մանգոլները մինչև անգամ ձեռնառնութեամբ պատկուցում էին իրենց փոքրահասակ մեղաք որդիներին: Եւ այս պատճառով էին պայմանը, որպէսզի ուղարկեն այն միւս աշխարհը, ննջեցեալ ամուսիններին և հէնց այդ օրից այդ գերդաստանները միմեանց խնամի էին համարուում:

Ամուսնութեան համաձայնութիւնը կայացնելուց յետ՝ կատարում են կեղծ առեւանգմամբ ամուսնութիւն: Թիւրք-մէններին մէջ ազգիկը հարսի հագուստով մի կատաղի ձի նըստած փախչում է, առնելով իւր թամբի գունտի վրայ նոր սպանուած մի ուլ կամ գառն: Նշանածն և մաղրուորները, նոյնպէս ձիաւոր, ընկնում են նրա ետեւից: Բուն Մանգոլների մէջ պէտք է միայն ուժով բանալ հարսի տան գուռը և հարսին, հակառակ սրա ննոյներին, բարեկամների և մանուանդ կանանց կեղծ ընդգրկմութեան, վերցնել և գնել մի ձիւ վրայ:

Մանգոլները միայն մի օրինաւոր կին ունին և սա է կուսովարում տունը և միայն սրա որդիներն են ժառանգում: Բայց ամուսինը կարող է որտէ ուղանի չափ բոլորիկ ամուսիններս գնել, որանք սակայն ենթարկուում են առաջինին: Բայց այս ալլակերպուած բազմակնութիւնը միայն հարուստներին է մատչելի, որովհետեւ Մանգոլիայում կանայք կործեսուելի սակաւաթիւ են քան աղամարդիկ և հէնց դա է շամաների կուսակրօնութեան գլխաւոր պատճառը:

Սակայն տալում են, թէ Մանգոլ կանայք լրացնում են թուի պակասը՝ ամուսնութիւնից առաջ և նրա ընթացքում սաստիկ ազատ կեանք վարելով: Բայց և այնպէս՝ շնութիւնն օրինաւոր կերպով պատժուում է. մեղաւոր մարդը առգանք է վճարում անասուններ, որ իշխանին է հասնում, որովհետեւ լանցանքը հասարակական է համարուում, իսկ կինը սաստիկ պատժուում է ամուսնուց, որ կարող է մինչև անգամ սպանել նրան: Սակայն այս խառութիւնը պէտք է որ շատ քիչ անգամ գործադրուելիս լինի, որովհետեւ ըստ Պրծեղաւորի կանայք մինչև անգամ նեղութիւն էլ չեն կրում իրենց ապօրինի սէրը թաղցնելու:

Մանգոլիայում ամուսնական կապը շատ զիւրաբեկ է։ Ապահարգանք զօրծագրելի է և ամուսնութեան պէս բոլորովին աննշական մի գործ, որին չի միջամտում ոչ մի քաղաքական կամ կրօնական իշխանութիւն։ Կինն արձակելու համար ամուսինը բոլորովին պէտք չունի պատճառներ թառաջագրելու. նա միայն կորցնում է գլխագինը. սա լոկ առևտրական մի պայման է, որ քակտում է։ Իսկ եթէ կինն է ինքն իրեն վերագառնում ծնագաց մօտ, այն ժամանակ որանք պարտաւոր են մինչև երեք անգամ լիա ուղարկելու նրան ամուսնու մօտ, իսկ չորրորդ անգամին՝ ստիպուած են քնդունելու բաժանումը և պարտաւոր են վերագործնելու փեսային նրա տուած կենդանիներից մի քանիսը։

Ինչպէս որ Մանգոլները ամուսնութիւնը կամլագալնիքինի մի նսեմ պատկերն է, այնպէս էլ շինացիների ամուսնութիւնը մանգոլականի մի մեղմացած ձևն է։

ԺԲ.

ՄԱՐԿԱՐԱՆԻՆԵՐ ԶԻՆՈՍՏԱՆԻՄ ԵՒ ՄՈՂՈՆԻՄ.

Մեր լիշան չեղերից շատերի զարգացումը շատ քիչ կամ բոլորովին լայանի չլինելով, չկարողացանք ջուր տալ միևնույն խմբի մէջ ամուսնական ծիսակատարութեան կրած փոփոխութիւնները, որ պիտի աշխատենք անելու Ասիայի և Աւրոպայի քաղաքակրթուած ազգերի մէջ։ Աւանդութեան ասելով Չինացիներն սկզբում խառնակեցիք են եղել և ամուսնութեան կարգաւորումը վերագրում է նրանց առաջին իշխող Փա-Նինին։ Թէ արգարե նախնի Չինացիք ունեցել են առեւանգմամբ ամուսնութիւն՝ կարելի է ենթադրել զբա մնացորդ, որանց հետ միասին շատ ազգերի մէջ տարածուած այն սովորութիւնից, որ հարսն առաջին անգամ փեսի տուն մըտնելիս՝ շէմքի վրայ գրկում ներս են փախցնում։ Նրանք նաև բազմակին են եղել, որովհետև նրանց մէջ էլ մանգոլները պէս օրինաւոր միակնութիւնը գոյութիւն ունի օրինաւոր

կենսին ենթարկուող սփռքրիկ կանայքս գնելու սովորութեան հետ: Այս կէս օրինաւոր, կէս.անօրէն գերդաստաններէ մէջ տիկնանց տիկիներ ըլլոր որդիներէ մայր է համարուած և սը-
րանք նրան մայր են կոչուած կենդանութեան ժամանակ և միայն նրա, և ոչ թէ իրենց իսկական մօր, մահից յետ սուգ պա-
հում: Զինաստանումն էլ ամէն տեղի պէս բազմակնութիւնը միայն մեծամեծների առանձնաշնորհումն է: Միջին դասա-
կարգում հասարակական կարծիքը գաղապարտուած է սփռքրիկ կանայքս գնելը, բացի այն գէպքից երբ օրինաւոր կինը 10
12 տարի շարունակ ամուլ է, որովհետեւ չինացու համար ամուլութիւնը նախատինք է, սա մինչև անգամ բաժա-
նուելու մի պատճառ է: Ամուսնական այս սովորութիւններն ցոյց են տալիս, որ երկնքի պետութեան մէջ կինը շատ ստոր տեղ է բռնում: Իւր ստորագրութիւնը չափից գուրս է. աղ-
ջիկ ժամանակ ստորագրուած է ծնողներին, կին ժամանակ ամուսնուն, ալրի ժամանակ որդիներին: Զինացի աղջիկը մինչև անգամ գազափար չունի որ կարելի է նրան խորհուրդ հարցնել ամուսին ընտրելիս: Զինացիներն ոչ միայն փոքրա-
հասակ նշանադրուած են, այլ և երեխաները գեռ չենած, հայրերը ուխտ են գնում միմեանց տալ, եթէ տարբեր սե-
ռի լինին: Այստեղ էլ Մանդոլիտի պէս աղջկան գնում են և գլխազնի մի մասը հէնց նշանադրութեան ժամանակ զնա-
րում: Նշանածներից մինի մահուան գէպքում, հասարակական կարծիքը պատուիրում է հարսնացուին, միայն հարսնացուին, կայս գառնալու: Հէնց որ ամուսնանում են՝ կինն սկսում է փակուած կեանք վարել իրենց բնակարանի խորքում: Եւ եթէ շնանայ, ամուսինն իրաւունք ունի նրան ծախելու կամ գաղաստանով ծախել տալու: Իսկ եթէ ամուսինը լանցանքին վրայ հասնի, իրաւունք ունի երկուսին էլ սպանելու: Այս գազանաբարոյ իրաւունքը համարեա ամբողջ աշխարհի վրայ գոյութիւն ունի և այս բանում եւրոպացիներն, որ այնքան խառութեամբ արհամարհում են Զինացիներին, նրանցից պա-
կաս չեն: Զինացի կինն, ընդհակառակը, պարտաւոր է պաշտե-
լու իւր տիրոջը և նրա մահուան ժամանակ անձնապանու-

թիւնը մի շատ գովելի գործ է համարում, որ արձանագրւում է պատուի թերթիկների վրայ և որ երբեմն մեծ շքով հատարում է հազարաւոր հանգիստականների առջև:

Զինաստանում թող է տրւում փոխադարձ համաձայնութեամբ բաժանուել, բայց բացի դրանից ամուսինն իրաւունք ունի թողնելու կնոջը ամուլութեան, անբարոյականութեան, գէպի կերտանքն ունեցած արհամարհանքի, ամուսնու հետ լաւ չգարուելու, գէպի չարախօսութիւնն ու գողութիւնն ունեցած հակման, ինչպէս նաև նախանշառ լինելու կամ գիւական մի հիւանդութիւն ունենալու պատճառով: Մենք թուած կը լինինք չինական ամուսնութեան գլխաւոր կէտերը՝ ասելով և այն, որ նա օտարացեղ է: Ամբողջ Զինաստանում հազիւ թէ հարիւր զերգաստանի տնուն լինի և միևնոյն անուն կրող մարդկանց մէջ ամուսնութիւնն արգիւտած է: Այս ւովորութեան մէջ կարելի է նախնի առեանգմամբ ամուսնութեան մի տւանդական մնացորդ նշմարել, որովհետև, մեզ թւում է, թէ այս անգամ Կամչադալից մինչև Զինաստան, անցնելով Մանդուխայով, պիտի ունենանք ամուսնական մի ձևի զարգացումը, իւր սկզբնական կոպիտ ձևից մինչև իւր օրինաւոր և ամէն կերպ կարգաւորուած կազմակերպութիւնը: Եւ յիշուի, տեսնում ենք, որ այս ընդարձակ երկրում առեանգմամբ ամուսնութիւնն աստիճանաբար հակում է գէպի միակնութիւնը, որ կեզ՝ Մանդուխայում և Զինաստանում, իրական է դառնում Լու-Չու կղզիներում, ուր գորշելով են խօսում չինական բազմակնութեան մասին, միանգամայն պահելով իրենց կանանց խիստ հպատակութեան մէջ:

Հին-նապոնը, որ Զինաստանից է ստացել իւր ամբողջ քաղաքակրթութիւնը, մինչև իւր աւատական շրջանը պահպանել է չինական ամուսնութիւնը, որ հատարում էր միայն ծնողների կամքով և լուծւում միևնոյն պատճառներով: Սակայն փոքր առ փոքր կանանց հպատակութիւնը թեթևացել է և արտօր ճապոնացի աղջիկը ձայն ունի, երբ հարցն ամուսնու ընտրութեան է վերաբերում: Կնոջ անհաւատարմու-

թիւնն իրաւունք է տալիս ճապոնացի ամուսնուն՝ սպանելու նրան իւր մեղաւորի հետ միասին, բայց ոչ մինին առանց միասին: Հասկանալի է, որ ճապոնում, ինչպէս և ամէն տեղ, ամուսնու և կնոջ համար երկու կշիռ և երկու չափ կայ: Այսպէս՝ բաժանուելիս ճապոնացի կինը վերադառնում է իւր գերզաստանն առանց իւր երեխաների:

Միւս կողմից, միակնութիւնը ճապոնումն էլ Զինատանից աւելի լաւ արմատ չէ բռնել շնորհիւ բարքերի այն ազատութեան, որ պարգեւած է հասարակ գասակարգի ազդիկներին ամուսնութիւնից առաջ: Յայտնի է, որ ճապոնում ազատ ծնողները մի քանի տարի վարձով են տալիս իրենց ազգիկները մեծ քաղաքների հասարակաց տներում: Ճապոնացի այս անառակ ազգիկներից մի քանիսն, որոնց սովորեցնում են հաճոյանալու արուեստ և այլն, մեծ պատիւ են ստանում և երևում են կրօնական թափօրներում ու մահից յետոյ արձաններ են ունենում տաճարներում: Ընդհանուր առմամբ կտրեցի է որանց համեմատել Յունաց հէտաթրոնների հետ: Որովհետեւ ճապոնում հասարակական կարծիքը չի գատապարտում խառնակեցութիւնը, ուստի և խառնակեցիկ կանայք կտրուկ են ամուսնանալ՝ երբ կապալի ժամանակամիջոցը լրանում է: Աերիպպէս ճապոնում ամուսինն իրաւունք ունի անսահման թուով հարճեր ընդունելու իւր տանը—ահա՛ բազմակնութեան մի դուքս, որ մօտաւորապէս միմիայն բարձրը գասակարգին է վերապահուած, որովհետեւ շատ ծախսեր է պահանջում:

Համառօտելով ասածներս, կը տեսնենք որ մտնողական մեծ ցեղն, իւր ամբողջութեամբ առած, երևան է հանում զանազան տեղերում և զանազան ժամանակների մէջ ամուսնութեան մի կատարեալ զարգացումն (l'évolution) սկսելով զազանաբարոյ տակածմամբ, որ զեռ մինչև այսօր զարծազրբում են Կամչադալները, Տանգուզներն ու Սամոյեզները, մինչև Զինացիների ու ճապոնացիների սաստիկ չափաւորուած միակնութիւնը: անցնելով թափառականների բազմակնութիւնից: Միեւնոյն ժամանակ մտնողացի կնոջ վրեական տափ-

հանաքաբ լաւանում է: Սկզբում փախցնում էին նրան, որ-
պէս մի որս, յետոյ միայն գնում: Սկզբում բացարձակապէս
ենթադրուելով ննողների իշխանութեան և համարուելով
գերզատառների սեպհականութիւն, նա փոքր առ փոքր ձեռք
է բերում աւելի ու աւելի ազատութիւն և հեռզհեռ իբրեւ
անձնաւորութիւն նկատուում:

Վերջապէս հասցունացիների հասարակական տօների կազ-
մակերպութիւնը թող է տալիս մեզ ենթադրելու, թէ շատ
հին ժամանակ, ամուսնական կարգից առաջ, հետեւիքմի մի
շրջան է տեղի ունեցել: Տարակոյս չկայ, որ այս զարգա-
ցումը (էվոլյուսիօն) սոցիալական տեսակէտից շատ նշանաւոր
է, որովհետեւ մանդուական ցեղն ինքը միայն ամբողջ մարդ-
կային ցեղի տանուազն երրորդ մասն է կազմում: Բայց և
այնպէս՝ մենք կը զգուշանանք գրանից ամբողջ մարդկու-
թեան համար օրէնքներ գծելու, որովհետեւ մարդկութիւնը
սաստիկ տարբեր գոյներ է կրում և անցեալ դարերի ընթաց-
քում բնիկ ժողովուրդները շատ կերպ փոփոխուել են, զո-
յութեան կուռին յարմարուելու: Նաեւ փորձելով ձևակերպել
ընկերաբանական (sociologique) հիշատակէն օրէնքներ, ինչ-
պէս ֆիզիքայի և տարրաբանութեան օրէնքներն են, զուցէ
սչ ալ ինչ անենք, բայց եթէ ընկնինք գեղեցիկ անուրջ-
ների մէջ:

ԺԴ.

ԱՄՈՒՍԼՈՒԹՅԱՆ ԱՍԵՍԻ ԵՊԻՏՈՒ ՍԵՂԵՐԻ ՄԷՋ.

Պիկատ և ուրիշ շատ նշանաւոր հնգկազէտներ այնա-
տել են նախնի Արիանների ամուսնութեան մասին հիշատակ-
դեկութիւններ հաճել Վեգալից, բայց մենք չենք հետևիլ
զրանց, որովհետեւ զրանք շատ քիչ են արժանի զրական
համարուելու:

Փոքր ինչ աւելի հիշատակելու է մեզ տալիս է
Մահաբարատա քերթուածը, որ խոսում է խառնակեցութեան
մասին՝ որպէս մի շատ հին և բախրովին անպախարակելի սո-

գորութիւն: Միւս կողմից, այս սկզբնական գրութեան մի մեղմացած մնացորդ կարծես երկար ժամանակ գոյութիւն է ունեցել Հնդկաստանում, որովհետեւ Դոյալում, Պանդիչերիում և Դանդէսի միջանդի հովիտներում աղջկները պարտաւոր էին նախ և առաջ ծագածերնստ տաճարում մինին նուիրուելու, և այսպիսի սովորութիւնների հետքեր մինչև հիմա էլ մնացել են: Մալարարում թագաւորի ամուսնութեան ժամանակ, թագուհին առաջին երեք զինքերը պատկանում էր մեծ քրմին, որ մինչև անգամ յիսուն սակեզրոմ էր ստանում իւր մատուցած ծառայութեան համար. այս տարօրինակ սովորութիւնն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ կամրոջիան Ձին-Բանը, որի մասին արգէն խօսեցիք: Նաեւ ամուսիններից կըլտացած բոլոր կանայք, այլրութիւնից լանձրացած բոլոր այլրիները իրաւունք էին ստանում սրտերի ուղածներին նուիրուելու՝ Տիւլաւայի մի տաճարին մի զոհ մատուցանելով: Դեռ այսօր էլ պոռնիկների խմբերը կոպուած են հնդկաց գանազան մեծ տաճարներին, որոնց ոգտին նրանք գործ են գնում իրենց արհեստը, բոլորովին չգառապարտուելով հասարակաց կարծիքից: Նոյն իսկ մինչև վերջին ժամանակներս Հնդկաստանում միայն կանայքն էին գաստիարեկութիւն ստանում: Բուզգաթի ժամանակ պոռնիկների մեծ տիրուհին Վիսայի քաղաքում սաստիկ յարգուած էր, և Սակիամուսին, այս աստուածային մարգեղութիւնն, ամօթ չը համարեց նրա մօտ կենտուլու: Եթէ այս բոլոր փաստերը բաւական չեն խառնակեցութեան մի հին շրջանի գոյութիւնն ապացուցանելու, գտնէ՛ցոյց են տալիս վարքերի չափից գուրս ազատութիւնը:

Արգէն Մանուի օրէնսդիրքը մի, ըստ երևութին միակին, ամուսնութիւն է պատուիրում: Այս ամուսնութիւնն անլուծանելի է և ամուսինները պարտաւոր են փոխադարձաբար միմեանց հաւատարիմ լինել: Այլրութեան ժամանակ աղամարգը կարող է նորից ամուսնանալ, բայց այս բանը կնոջ համար սաստիկ պարտաւելի է: Բոլոր գաստիարգերի աղամարգիկ կարող են իրենցից ստոր գաստիարգերից կին առնել, բայց նրանց խառն արգելուած է իրենցից բարձր գաստիարգի պատկանող կնոջ հետ ամուսնանալ:

Ենութեան դէմ օրէնագիրքը ստորագրելի պատիժներ է սահմանել: Քաղաւորը պէտք է մի հասարակական բաղձմարտ տեղում շներին լափել տալ անհաւատարիմ բրահմուհուն, իսկ նրա մեղսակիցը, եթէ միայն բրահմա չէ, պէտք է պարկի կրակով կարմրացրած երկաթէ մահնակալի վրայ: Իսկ բրահմայի մոլութիւնը շատ թեթեւութեամբ է պատժւում: Աստուած պաշտպանում է իրենները:

Հնգկաց ամուսնութիւնն օտարացեղ է: Ձի կարելի միւսնոյն անունը կրող և ոչ էլ մինչև վեցերորդ աստիճանի ազգական կնոջ հետ ամուսնանալ:

Ինչպէս յաճախ պատահում է, այս օտարացեղ ամուսնութիւնը գոյութիւն ունի կնոջ վերին աստիճանի հպատակութեան հետ: Ամուսինը պարտաւոր է հօգս տանիլ իւր կնոջ վրայ ինչպէս մի երեխայի. նա պարտաւոր է նրան պահել տալ օրէնքները: Երբեմնայէն կարող է թող տալ նրան անմեղ հանգիստ, սակայն սրա փոխարէն կինը պարտաւոր է նրան բացարձակ հնազանդութիւն: Ամուսնական վիճակից զուրա կինն ապրում է իւր օրական ազգականների իշխանութեան տակ: Կարելի է թողնել կինը, եթէ կուտարար կամ հարբեցող է, եթէ ութ տարի շարունակ ամուլ է մնացել և կամ չէ տուել ամուսնուն արու զաւակներ, զեռաւելի, ամուսինն իրաւունք ունի մէկ և նոյն իսկ երկու անգամ խնդրել մի եղբոր և կամ մի ազգականի բեղմնաւորելու իւր ամուլ կինը: Այրիների հետ ևս կարելի է միւսնոյն կերպ վարուիլ, որովհետև պէտք է շնախնիքների պարտքը վճարելու:

Օրէնագիրքն ոչինչ չի յիշում կանանց իրենց ամուսինների խարոյկի վրայ կամաւ այրուելու (suttle) մասին, որ համեմատաբար վերջին ժամանակի բան է, բայց նա նկատում է կնոջն օրպէս մի գտանգաւոր, չարագործ էակ: Կանանցի սեռը, ստում է նա, բնութեամբ արամազիր է ջանալ մարդկանց գլխէ հանելու: Պէտք չէ քրոջ, մօր կամ զստեր հետ մնալ առանձնացած տեղերում:

Դեռ մինչև այսօր Հնգկաստանում ամուսնական միու-

թեան մէջ ազատ ընտրութիւնը բաւորովին մաս չունի. աղջիկ ու աղի գերդաստաններն են ամուսնացնում սրանց իրենց քմբի համեմատ: Աերջապէս բազմակնութիւնը ներուում է բարձր զատակարգի մարդկանց:

Այրի կինը կարելոյն չափ շուտ է ամուսնանում, որովհետեւ Հնդկաստանում շամուսնացած մարդը հասարակութիւնից համարեաւ մերժւում է: Որովհետեւ ամուսնութիւնն առանց աղջկայ կամքը հարցնելու է կատարւում ծնողների ձեռքով, որոնք գլխաւորապէս կարողութեանն են նայում, ուստի յաճախ պատահում է, որ վախճունամեայ բրահմաներ ամուսնանում, կամ աւելի ճիշտ՝ գնում են իբրեւ կին հնդից եօթ տարեկան աղջկներ: Մէկ խոսքով հնդկացի կինը մի համեստ սարուկ է, որ մինչև անգամ իրաւունք չունի իւր ամուսնու հետ հաց ուտելու:

Հիւսիսային Հնդկաստանում ամուսնութիւնն աւելի զաւանթարայ, աւելի սկզբնական ձեւեր ունի: Այժօրս վիճակի Բաջիասները, խորին բրահմականներ, զեռ գործադրում են վայրենի, օտարացեղ ամուսնութիւնը, աղջիկ փախցնելը: Այսպէս՝ փախցրած կինը մի տեսակ սեպհականութիւն է համարւում, որի հետ վարւում են ինչպէս ուզում են և ծանրաբեռնում անթիւ ծառայութիւններով:

Հիմալայեան միջանի վիճակներում Ջեմնայի աղբւրների մօտ, Նեպոլում և ուրիշ տեղեր Հնդկական Արիացիները Տիրէտի պէս բազմայր են: Նրանց համար կինն իսկապէս մի ապրանք է, որ տանում և նախում են: Յրաղէրի ժամանակ կինը գիւղացիների մօտ արժէր 10—12 ռուպի ¹⁾, մի գումար, որ քաղցր էր ստանալ և գառն՝ վճարել: Նաև ամենայն սիրով նախում էին աղջիկները, և իւրաքանչիւր գերդաստան եղբայրները իրենց բոլորի համար մի կին էին առնում, որ առանց դժուարանալու վարձով էին տալիս օտարականներին: Այդպէս, ինչպէս և բազմայրութիւնը տիրող բոլոր տեղերում, այդ բանը կանանց մէջ բուրդովին զայլթակութիւն չէ յարուցանում և այդ սովորութիւնը միշտ չէ

¹⁾ Մի ռուպին արժէ ժողովրդային 2 ֆր. 40 ս. կամ 90 կոպէկ:

վնասում ընդհանուրի բարոյականութեան: Այսպէս՝ Զէմնա՜հ աղբիւրների բազմալրների մէջ ստախոսութիւնը, մինչև անգամ անմեղ ստախոսութիւնը, գարշելի է: Իսկ Նեպոլի բազմալրներն այդ կողմի ամենալաւ մշակողներն են: Ոչ մի վէճ չի ծագում այս բազմալր միութեանց պաուզների վերաբերմամբ: Անգրանիկը պատկանում է աւագ եղբօրը, երկրորդը՝ երկրորդին և այլն:

Աֆղանստանում կնոջ վիճակը զարձեալ շատ ստոր է: Աֆղանները, որ մահմետական և հեաեաբար՝ բազմակիսն են, գնում են իրենց կիները և իրաւունք ունին երբ կամենան արձակեն և վարձով առն իրենց հիւրերին:

Նրանց համար լիզիրան մի պարտականութիւն է: Այլի կինը մնում է զարձեալ որպէս մի ստացուածք, ինչպէս որ էր ամուսնու կենդանութեան ժամանակ, և երկրորդ ամուսնութեան գէպքում նոր ամուսնի ծնողները վճարում են կնոջ գինն առաջին ամուսնու ծնողներին:

Ասիայի սպիտակ ցեղի միւս ազգերի, Պարսիկների և Սեմիտների մէջ սերական միութիւնները շատ հեռու էին և են իգէալական միակնութիւնից: Վերջին գարում Պարսիկները գեռ կապում էին ժամանակաւոր ամուսնութեան պայմաններ: Մի որոշ ժամանակի համար ամուսնական պայման էին գրում և այս ժամանակամիջոցը լրանալիս երկուսն էլ ազատ էին: Եւ եթէ այս միջոցին կինը լղի լինէր, անցողական ամուսինը պարտաւոր էր նրա մի տարուալ ապրուստը հալթհալթել: Այս կարճատեւ միութիւնից եղած երեխան պատկանում էր հօրը կամ մօրը, նախելով թէ ինչ սեռի էր: Եարգէնի ժամանակ այդ երկրում ամուսնական միութիւնների մէջ մեծ ազատութիւն էր տիրում: Ամուսնութիւնը, որ բազմակնութիւն էր, ինչպէս մահմետական բոլոր երկրների մէջ, առանց ծնողների հաճութեան էր կապւում և բոլոր երեխաներն օրինաւոր էին համարւում առանց նախելու, թէ նրանց մայրն ամուսին, հարճ թէ զերի էր:

Փոքր Ասիայի բնակիչների մէջ, ուր սեմիտական, իրանական և կովկասեան ցեղերը քիչ թէ շատ խառնուել են

միմեանց, կարելի է լինել շատ հետաքրքիր և նշանաւոր սովորութիւններ, մանաւանդ անցեալից: Թւում է թէ խառնակեցութիւնն երբեմն քիչ թէ շատ զորեղորուն է այս կողմերում: Սարաբանը պատմում է Պարթևների մասին, թէ որանց մէջ կինը պարտաւոր էր փոխել ամուսնուն, երբ ներանից 2—3 որդի ունենար: Բարեկենսում պատգամի հրամանով մի օրէնք պատուիրում էր բոլոր կանանց իրենց կեանքի ընթացքում գտնէ մի անգամ գնալ Մելիտա գիշուհու տաճարն և նուիրուել մի օտարականի և օտ մի վարձատրութեամբ, որքան էլ որ սա չնչին լինէր: Յետոյ, բայց միայն յետոյ, նա ապրում էր ողջախոհութեամբ: Նաև հիպոստում ջահիլ ասորիկները պարտաւոր էին որոշ օրեր գնալ ծովի ափը և նուիրել իրենց կուսութիւնն Սաղիկին: Բալիարեան կղզիներում, որոնց առաջին բնակիչները, ըստ երևութին, փրկեցիկներն են եղել, նորահարսերն առաջին գիշերը պատկանում էին ներկայ եղող բոլոր հարերին:

Հայաստանում քրմահիւններն որպէս մի աւանդին աւանդնաշնորհումն, իրաւունք ունէին բազմաթիւ լինելու և Մարաստանի մի քանի նահանգներում կնոջ համար շատ պատուարեր էր գտնէ հինգ ամուսին ունենալը (Սարաբան XI.):

Բուն Սեմիաների մէջ, որ այնպէս նուիրուած են հաճութիւն և չափազանց հեշտասիրութեան, ինչպէս ցոյց է տալիս նրանց կրօններն ու պատմութիւնն, բազմակնութիւնը բոլորովին սկզբնական մի աւանդ է: Առաքինի Սողոմոնն եօթը հարիւր կին ունէր, երեք հարիւր հարճ ¹⁾ և Հրեաները կարելւոյն չափ հեռւում էին այս փառաւոր օրինակին: Աբարները նոյն են անում, ինչ որ իրենց հօրեղորորդի խորոյելացիներն զեւ մահմեդականութիւնից առաջ: Բայց թէ առաջիններն և թէ երկրորդները Բարեկացիների հակառակ մեծ գին էին ապիս և ապիս են իրենց կանանց կուսութեան: Հրեաների մէջ եթէ մինը մեղադրէր իւր կնոջը թէ ամուսնանալիս կոյս չէ եղել, սա քարկոծանքի կը դատապարտուէր, եթէ ծնողները վրայ չհասնէին և չապացուցանէին ծերերին թէ այդ մեղադրանքը անարդար է:

¹⁾ Բազումաց XI ա. 3.

Դեռ մինչև այսօր Արարիայում այդ լանցանքն անմիջապէս բաժանուելու մի առիթ է և նմենում երբեմն ամուսինը մինչև անգամ սպանում է հարսին: Բայց և այնպէս՝ ես չի խանգարում, որ Մեկկա քաղաքում բոլոր հարուստներն իրենց օրինաւոր կանանց կողքին պաշէկին ընդհանրապէս հապէշ հարճեր:

Ուրիշ Արարներ, որ հեռացել են հայրենիքից և խառնուել Բերքերներին, բոլորովին չեն հոգում իրենց կանանց հաւատարմութեան մասին: Սպիտակ Նեղոսի Հասանեան (Hassanieh) Արարների մէջ փեսան գնում է կնոջ շարաթուայ մի քանի օրերը, վճարելով մի քանի գլուխ անասուն, իսկ մնացած օրերը կինն ազատ է իւր ուզածի պէս անօրինելու:

Ահա ասացինք աւելի քան որ պէտք էր հաստատելու, որ Ասիայի և Աֆրիկայի սպիտակ ցեղերն իրենց ամուսնական սովորութիւնների վերաբերմամբ ոչ միայն ոչ մի բնածին ազնուութիւն չեն կրում իրենց վրայ, այլ և շատ կողմերով մինչև անգամ մատենում էին և մատենում են ստորին ցեղերին: Եւ միայն Եւրոպայումն է, որ ջանք է թափուել ամուսնութեան մէջ արժանաւորութիւն մացնելու և փոքր ինչ բարձրացնելու կնոջն այն սարկութիւնից, որին նա ենթակայ է ամբողջ աշխարհումս. սակայն այս գործը, որ դեռ շատ հեռու է աւարտուելուց, մի օրուայ բան չէր:

ԺԴ.

ՅՈՒՆ ՀԻՈՎՔԵԱՆԵՆ ՇԲՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.

Յունական քաղաքակրթութիւնը, մարդկային մաքի այս թթիւմօրը, միւս բոլորի նման սկզբնական վայրենութեան վրայ էր պատուաւստուած: Եւ յիշուի, աւանդութիւնը հաստատում է, որ Սիկոպոնց առաջ (Գրիստոսից մօտ 17 դար առաջ.) Յոյները խառնակեցիկ կեանք էին վարում: Այս շրջանում երեխաները միայն մօրն էին ճանաչում և նրա ա-

նուներ կրում: Սա թէև անհոգութիւն է, բայց հաստատուած է մինչև պատմական ժամանակն հասած շատ հետքերով:

Լիկուիդոս դեռ թույլատրում էր ամուսիններին՝ փոխ տալ իրենց կանայքը նրանց, որոնց արժանի կը համարէին այդ պատուին, որպէսզի այդպիսով որդիներ ունենային: Միևնոյն օրէնագրի համաձայն, հասակն առած ամուսինը մի զովեկի բան արած կը լինէր, եթէ գտնէր իւր կնոջ համար մի աւելի իւհիլ, գեղեցիկ և առաքինի մարդ: Աթենական քաղաքակրթութեան ամենածաղկած ժամանակ Պլատոնը նախատում էր Մինոսին և Լիկուիդոսին, որ կանայքը հասարակաց չին հրատարակել և իւր շնորհապաշտութիւնը զրբի մէջ նա քարոզում է թէ կինը ձեռքից ձեռք պիտի անցնի, և Սոկրատէս, առաջագոյն գործադրելով իւր աշակերտի պատուէրը՝ փոխ տուեց իւր Քսանոպպա կինն Ալքիբիատէսին: Վերջապէս յայտնի է թէ Աթէնքում միջանդ շուտաուհիներ (courtesans) թնչպիսի մեծարանք էին ստանում:

Նեղենական ամուսնութիւնը սկզբում շատ թանկարաբայ էր (grossier), Ազգիկներ էին գնում կամ նուէրներ տալով և կամ հօրը ծառայելով: Ամուսնութիւնը շատ վաղ գործաւ միակնութիւն, միայն ներում էր հարճ պահել, Բոլորովին ամօթալի չէր հարճի որդի լինել, որովհետև Ոգիսեւ անգամ հարճի որդի էր: Միայն թէ այս անհարազատ որդիները չէին ժառանգում իրենց հօրը, Վերջապէս Յունաստանում, ինչպէս և Հռոմում, նախնական ամուսնութիւնը բաւական չէր հաստատելու պայազատութիւնը (filiation), որ հիմնուած էր միայն հօր ազգի վրայ:

Առեւանգմամբ ամուսնութեան հետքեր երկար ժամանակ մնում էին Սպարտայում, ուր երիտասարդը պէտք է փոխցնէր իւր նշանածը, չոր ամ ևս մի փոքրիկ խախտ չէր, ամ մեծ, ուժեղ և արբուժութեան հասած մի ազգիկ: Բացի գրանդից, մի որոշ միջոց փեսաները միայն զազանաբար կարող էին տեսնել իրենց նշանածներին:

Փոքր առ փոքր սկսան փոխանակ ծախելու՝ օժտել ազգիկներին և մինչև անգամ արհամարհել անօժիտներին. սկզբում Յունաստանում և Հռոմում թույլ էր արւում ազգական՝ անը ծախելով շահիլ իւր օժիտը: Մեռողների տուած օժիտը սկզբում հաստատուում էր գրաւականներով, վկաների ներկայութեամբ ցոյց արւում երաշխաւորներով, յետոյ հասարակական մի պայմանադրութեամբ. այդ օժիտի գէմ ամուսինն էլ իւր անշարժ կայքերն էր գրաւ գնում:

Չնայելով այդ օժտին, յոյն կիին իր էր համարւում: Հայրը կարող էր նրան ամուսնացնել առանց իրեն հորցնելու: Երբ արական ժառանգ չը լինելու պատճառով նա ժառանգում էր, իսկապէս գտնում էր ժառանգութեան մի մաս և պարտաւոր էր ամուսնանալ այն ազգականի հետ, որ առանց նրան ժառանգելու էր, և կամ ազգականներից ամենածերի հետ, եթէ սրանք շատուոր լինէին: Եթէ նա ժառանգելու միջոցին օրինաւոր կերպով ամուսնացած էր, այդ ամուսնութիւնը լուծւում էր: Հայրը կարող էր իւր կարողութեան հետ աղքիկն էլ կտակել, և ամուսինն իրաւունք ունէր կտակելու իւր կինը մի ընկերոջ, ինչպէս որ տրաւ Դիմոսթէնի հայրը:

Եթէ ամուսնացած կիին անառակութեան մէջ բռնուէր, ամուսինը կարող էր սպանել նրան վկաների առաջ քննելուց յետոյ:

Հափնացիների ամուսնական ուղորոյթները յունականին շատ նման էին: Սամնիտների մէջ աւագներն ամէն տարի շահիլներին հաւաքում իրենց արժանաւորութեան համեմատ գատակարգում և յետոյ թույլ էին տալիս հերթով և իրենց գերքի համեմատ մի աղքիկ ընտրելու: Առեւտրգմամբ ամուսնութեան հետքերը Հռոմում տեսւում էին մինչև կայսրքների ժամանակ, այսպէս՝ հարսին շէմքի վրայ վեր էին բարձրացնում և մազերը գեղարդով երկուսի բաժանում:

Երբէք աղքիկն ինքն իրեն չէր ամուսնանում: Շատ անգամ նրան նշանում էին գեռ երեխայ ժամանակ, միայն նա օրինաւոր կին էր գտնում տասերկու տարեկան հասակում:

Հայրը, որ իրաւունք ունէր ամուսնացնելու իւր աղջիկն առանց սրա համաձայնութեան, իրաւունք ունէր նաեւ լուծելու այն, և այս անշափ իշխանութիւնը միայն Անտոնիոս թուրացրեց: Հռովմի սկզբնական շրջաններում կինն սարուկի անուանով միայն գտնուում էր ամուսնու գերզաստան անգամ, ինչպէս և նրա որդիները, որովհետեւ սարկութիւնից ազատուած որդին այլ ևս չէր ժառանգում: Սկզբներում կնոջը տիրում էին ինչպէս մի իրի, որովհետեւ տաւքինի Կատանն անգամ փոխ տուեց իւր կին Մարցիան իւր ընկեր Հորաենցիուսին, որի մահից յետոյ նորից յետ վերջրեց: Հռովմէացի ամուսինն իրաւունք ունէր թակելու իւր կինը, որովհետեւ Ս. Օգոստինիանոսի մօր Մոնիքի ասելով, հռովմէական ամուսնութիւնն ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ ճեղքուածութեան դաշինքն:

Միշտ գնում էին կինը և գնամար (*per coemptionem*) ամուսնութիւնը միշտ կար: Եթէ հարսն ազնուական տահմից էր, վաճառումը քաղաքիւում էր *confarréation* կոչուած նիսով, որ կայանում էր տասն վկաների առջև ժիւլիտերի քրմապետի տուած գաթան [փեսի հետ բաժանելում, որովհետեւ Հռովմում ամուսնութիւնը, չնիշտ ամուսնութիւնը, որ երկար ժամանակ պատրիկներին առանձնաշնորհումն էր, կրօնական սրբազործումն էր պահանջում: Բայց հէնց որ կինը *Coemption* կամ *Confarréation*-ով ամուսնանում էր, մարմնով և գոյքով պատկանում էր ամուսնուն, այնուհետեւ ընրա ձեռքի մէջն էր:

Օժիտի սովորութիւնը փոքր ինչ բարելուեց այս վայրենաբարոյ ամուսնութիւնը, տալով կնոջն անկախութիւն, որ սակայն շատ անգամ չարն էր զործադրում:

Օժիտով ամուսնութեան ժամանակ աղջիկը մնում էր հօր տունը, ժառանգում էր հօր գոյքը և ինքն էր այն կառավարում: Սովորաբար նա այդ հոգսը լանձնում էր մի սարուկի, ռօժտի սարուկի, կամ մի փոխանորդի, որ գտնուում էր նրա մտերիմը: Եւ կայսրութեան ժամանակ համարեա ամբողջ բարձր գաւառաբոյ մէջ միայն այս ազգաւ ամուսնութեանն ձևն էր տիրում և լատինացի մատենագիր-

ները չեն դադարում այսպէս ամուսնացած կանանց անբար-
տաւանութիւնն ու վատ վարքը քննադատելուց:

Նախնի դատական ազգերի վրայ ձգած այս համառօտ
ակնարկը ցոյց է տալիս, որ նրանց մէջ էլ ամուսնութիւնը
շատ ուշ է կազմակերպուել, որ նրա սկզբնական ձևերն ա-
մենազարեմական են եղել և փոքր առ փոքր մեղմացել:
Սա ապացուցանում է, որ կինը, սկզբում ստրուկ, ծախուե-
լու, կտակուելու, փոխ արուելու դատապարտուած մի էակ,
փոքր առ փոքր նուաճել է բաւական մեծ ազատութիւն:
Աւելացնենք և այն, որ շատ վաղ ժամանակից յոյն-հռոմէ-
ական ամուսնութիւնը միակնութիւն է եղել, սակայն հար-
ճապահութիւնը չէ արգելուել, որովհետեւ հարճերը նոյն
խոհ Հռոմում օրինաւոր գիրք են ունեցել և Կոմմոգը կա-
րգացել է յայտնի կերպով 300 կանանց մի հարեւ պահել:

ԺԵ.

ՆԱԽԴԱՆԱԿԱՆ ՅՈՒՆԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԻՄՆՈՆ ՆԻ ՅՈՒՆԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԳՈՐԾՈՒ.

Նախնական Յոյների և Հռոմայեցիների սովորութեանց
նման սովորութիւնք զոյալթիւն են ունեցել Նւրապայի միւս
արիական ցեղերի մէջ էլ, գրանք ևս շատ թանձրաբարոյ են
եղել և չեն մեղմացել, մինչև որ Հռոմէական քաղաքակը-
թութիւնը չի թափանցել այդ ցեղերի մէջ, Հեռեւապէս
թոյլ է արւում ժպտելով մերժել այն տեսարանների
(théoricien) ցնորական կարծիքը, որ ալքիմիական լեզուաբա-
նօրէն վերլուծելով Վեդայի բնագիրները ցոյց են տուել,
թէ ենթադրական Արիաստանում եղել է ազնիւ, մաքուր,
միակի՝ ամուսնութիւն և ալլն, և ալլն:

Առևանգմամբ ամուսնութիւնը սովորական էր նախնա-
կան Սլաւոնների մէջ: Երկար ժամանակ այդ գործադրում
էր Ռուսաստանում, Լիթսանիայում, Լեհաստանում և Պրու-
սիայի մի քանի մասերում: Երիտասարդները նախ փախցնում
էին իրենց սիրուհիները և ապա ծնողների հետ բանակցու-

թեան մտնում: Սլաւոններէ, Սկանդինաւցիներէ, Ֆրանկներէ և Գերմանացիներէ մէջ օրինաւոր ամուսնութիւնն ոչ ալ ինչ էր, եթէ ոչ ազդիւյ վաճառում: Փեսան պէտք է գլխաւորին (mundinam) վճարէր, այսինքն Հօրից պիտի գնէր սեպհականութեան իրաւունքը: Սակայն Գերմանացիներէ մէջ զուտ և պարզ գնման փոքր առ փոքր փոխարինեց մաւրը (donaire): Փեսան պարտաւոր էր վճարել Հարսին օսկիւլում, առաջին Համբոյրի գինը, յետոյ մօրգէնգարէ, առաւուտու նուէր: Ուրջան շատախօսութիւն է ծախսուած բանաստեղծական կերպարանք տալու այս թանձրաբարոյ սովորութեան, որի նպատակն էր Հասուցանել ազդիւն իւր անձի գինը: Բայց նոյն ազդի նշանադրութեան Հանգէտն աւելի իմաստալից է և մի տեսակ բարոյական ազնւութիւն է յայտնում: Նառ վաղ ժամանակից այս նշանադրութիւնը փեսայի Համար մի մեծ գրաւական էր Համարում և առանց լուրջ պատճառի չէր լուծւում: Նաեւ այս ազգերն առանց զժաւարութիւնների և միտնգամից չեն Հասել եկեղեցու խորհուրդ կազմող միակնութեանը: Կեսարն լիջում է Հին բրիտանացիներէ մէջ բազմաբութեան գէպքեր: Նախնական Սլաւոններն երկար ժամանակ բազմակին էին և նախ քան քրիստոնէութիւն ընդունելը, նրանց թաղաւորներից մին, Վլադիմիր, ութ Հարիւրից պակաս Հարճ չէր պահում երեք տարեք տեղերում: Գեռաբօր էլ առաջ միբում յաճախ գոյութիւն ունի մի առանձին ազգապիղծ Հարճակալութիւն: Գերգաստան գլուխն ինքնակամ ամուսնացնում է ութից տասն տարեկան աղաները 23—30 տարեկան աղջիկների Հետ, և յետոյ, շատ անգամ, սիրում Հարսին, սպասելով օրինաւոր ամուսնու չափահասութեան:

Եւրոպայի բոլոր վայրերի ժողովրդների մէջ կրնն եղել է ինչ որ էր ամէն տեղ—մի ստացուածք: Սաքսերի, Բուրգունդների (Bourguignons), Գերմանացիների և ուրիշների մէջ, այլի կինը Հղատակում էր իւր աւագ որդուն, Հէնց որ սա տասն և Հինգ տարեկան էր զաւնում: և առանց որդու Համաձայնութեան նա չէր կարող ոչ ամուսնանալ և ոչ

վանք մտնել, հակառակ գէպքում Վը գրկուէր իւր ստացուածքից: Աւատական իշխանութեան ժամանակ թագաւորական աւատի բնակչուհին ամուսնանալու համար պիտի ստանար երեք անձի, իւր հօր, աւատական իշխանի և թագաւորի թողաւորութիւնը: Երբեմն իսկ աւատական իշխանը կարող էր աղջիկը տասերկու տարեկան գառնալիս ստիպել ամուսնանալ իւր, իշխանի, ընտրած մարդու հետ: Վերջապէս ինչպէս Գանժն ու Բոյեցիուսը հաստատում են, աղջիկը պարտաւոր էր իշխանին իւր անձի ծառայութիւնը, որից և առաջին գիշերի իրաւունքը (*droit de marguette*), որ վերջերք փոքր ինչ մեղմացել էր մի վարձատրութիւնով:

Նէնց որ ամուսնանում էին, կինը գառնում էր ամուսնու սարուկը: Ամէն ամուսին կարող է ծնենլ իւր կնոջը, երբ սա չի ուզում հնազանդիլ իւր հրամաններին, կամ երբ նա իրեն անիծում է և կամ խափում է, միայն թէ մի քիչ չափաւոր, այնպէս որ չմեռնին:

Սկանդինաւիցիների մէջ, որ ամենից երկար պահել են գերմանական օրէնքները, ապահարգանք թող էր տրուած ամուսնուն, որ իւր հաճութի համեմատ կարող էր թողնել կնոջը:

Կրնն անհաւատարմութեան համար ամէն տեղ խառութեամբ պատժում էր: Գերմանացիները շնացող կնոջ մերկ պտտեցնում էին գիւղում: Կելտական միջանի ժողովրդների մէջ ամուսինն իւր նորածին օրգու հարազատութիւնը փորձում էր, նրան մի վաճանի վրայ գրած գետը ձգելով: Եթէ ջրասուղ լինէր, գա տպացոյց էր, որ կինը գրժել է ամուսնական ուխտն և պէտքէ սպանուէր: Դեռ միջին դարերում անհաւատարիմ կնոջն ընդմիջտ փակում էին մի կուսանացի մէջ, իսկ եթէ ամուսինը բռնէր նրան շնանալիս, կարող էր իսկոյն սպանել և եթէ պէտք զգար, կարող էր և որդուն օգնութեան կանչել: Այսպէս էր պահանջում եկեղեցական կանոնագիրքը, որի կազմողները չեն էլ մտածել պատժել անհաւատարիմ ամուսնուն:

Կովկասի Չերքէզները մէջ, որ հաստատապէս պահել են

եւրոպական բազմաթիւ Հին սովորութիւնք, Կլապրոտի ժամանակ ամուսնութիւնը միայն միեւնոյն դասի մէջ էր թույլ տրոււմ. ազնուականն ազնուականի, գեղջուկը գեղջուկի Հետ պիտի ամուսնանար: Ամուսինը կարող էր թողնել իւր նոր կնոջը, եթէ սա կայ յիշէր, և այս գէպքում վերջինիս ծնողները, որոնց սեպհականութիւնն էր նա, կամ ծախում էին նըրան և կամ սպանում: Միեւնոյն կերպ էին վարում և անհաւատարիմ կնոջ Հետ, միայն, յետ ուղարկելուց առաջ, ամուսինը վրէժ էր առնում նրա մազերն անըլելով և ականջները ճռութեւնով: Միշտ և ամէն գէպքում ապահարգանքի իրաւունքը պատկանում էր ամուսնուն:

Այս բալորից անհերքելի կերպով Հետեւում է, որ այսօր մարգկութեան յառաջագիմութեան գլուխն անցած սպիտակ ցեղը թէ բարոյական և թէ միւս բոլոր կողմերից շատ թանձրաբարոյ սկիզբն է ունեցել: Տարակոյս չկայ, որ այժմ սպիտակ ցեղի ոչ մի բնիկ ժողովուրդ իսկական վայրենի գրութեան մէջ չի դանւում, սակայն Հազարաւոր և բիւրաւոր տարիների բնթացքում մեր նախահայրերը լին անցել այժմեան ստորին ցեղերի բարոյական և Հասարակական շրջանից: Ուրիմն լպէտք է շատ յուսահատեցնել սրանց, ոչ էլ շատ գովել մեզ:

ԺԶ.

ՄԱՐԿՈՍԻՆՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆ.

Ահա թուեցինք, վերջացրինք փաստերը: Պարզ է, որ գրանցից շատերն անկապակից, անբաւարար են: Սակայն Համառոտ ասենք, թէ ինչ կարելի է գրանցից եզրակացնել:

Քաղաքակրթութեան ստորին շրջանում, ամենանախնահան մարդկանց Հրոսակների մէջ ամուսնութեան անուան արժանի ոչինչ չկայ: Միայն կարիքի պատահամբն է որ տեղի է ունենում սերական միութիւն կամ աւելի ճիշտ, զուգուրութիւն և միայն մի օրէնք է այն կառավարում—աւելի ու

ժեղի օրէնքը: Մարգկանց այս հօտերի մէջ ոչ ոք չի նեղում իրեն կամ ողջախոհութեամբ, կամ ամօթխաժութեամբ, կամ մարդկութեամբ. սրանք իսկապէս անասուններ են, որոնց մէջ կիներ, իւր թուլութեան պատճառով, տիրում և շահագործում է: Սրանց մէջ խառնակեցութիւնը քիչ թէ շատ գործադրում է. բայց շատ անգամ ամենատուփել մարդն իրեն է սեպհականացնում մի կամ մի քանի կին՝ կամ փախցնելով նրանց հարեան ժողովրդներէ, կամ գնելով ընկերներէ փախցրածները, և կամ առնելով նրանց իւր ժողովրդի միջից, սրովհետեւ նա առիւծ է: Այսպէս՝ կիներ դառնալով աւարի աւարկայ, առանձնապէս պատկանում է իրեն ձեռք ձգողին. նա մարդունն է ինչպէս նրա շունը, ինչպէս նրա զէնքերը, մարդն իրաւունք ունի նրան ուրիշին զիջանելու, փոխ տալու, ծախելու, ձեռնելու, սպանելու, վերջապէս ինչ որ ուզում է անելու: Սա իւր կիներն է, այս ըստացական գերանուան ամբողջ իմաստով և առանց նրա թողուութեան կնոջը ձեռք տալը, նշանակում է վնասել, ձեռք երկնցնել մարդու սեպհականութեան: Սակայն փախցնելով կնոջ տիրելը գոյութիւն ունի համընտանի խառնակեցութեան հետ և բոլորովին անհիմն է ամուսնութեան զարգացման մի անհրաժեշտ և ընդհանուր շրջան համարել այն:

Քանի որ կիներ մի իր, սեպհականութիւն է, շատ մարդիկ կարող են իրենց մէջ բաժանել նրան և բոլորովին չզրուել զրոնից, և եթէ սերական յարաբերութեան այս ձևը յարմար և օգտակար է, եթէ որտեղից ազդատ կամ անբերրի երկրի մէջ նա կարող է բնակիչների վատ աճման առաջն առնել, ինչպէս օրինակ Տիրեաում, այն ժամանակ գործադրում է այն՝ առանց խզմտութեան: Սա զեռ բարոյական մի կողմն էլ ունի, որ է չափաւորել անասնական խառնակեցութիւնը:

Փախցրած կանանց տիրելը շատ հրապուրիչ էր: Այս թշուառ էակները ժողովրդի մէջ ամէն պաշտպանութիւնից զրկուելով, տէրերից զառապարտում էին ամէն ինչ անելու: Սակայն շատ անգամ կնոջ ժողովուրդը լին էր պահան-

շում իւր ստացուածքը (կենը), վնասի փոխարէն վնաս էր աւելիս, զրեժ էր առնում: Այս պատճառով շատ շուտով միաք ծագեց օրինաւորելու օտարացեղ առեւանգումը և համընտանի առեւանգման ժամանակ՝ հատուցում աւելու սեպհականաւորելին: Եւ մի խաղաղ պայմանագրութեամբ օրինաւորեցին առեւանգումը: Փոքր առ փոքր փախչեցին դառնում է մի ձէս, որ հաստատում է փախչեցի իրաւունքը. սա գաշն է պատերազմից յետոյ: Սակայն սերական այս միութիւններէ մէջ ոչ մի կարգ չի երևում. իւրաքանչիւր փոքրիկ ժողովուրդ իւր հաճելի համեմատ է վարուել: Մինն եղել է օտարացեղ, միւսն համընտանի. բայց երբ հասարակական պայմանագրութիւն է կայացել, միայն մի տեսակ ամուսնութիւն է սկսել գոյութիւն ունենալ, որ շատ անգամ բազմակնութիւն, երբեմն բազմալրութիւն և շատ հազիւ միակնութիւն է եղել:

Ինչպէս լաւաջացաւ միակնութիւնը: Նախ, սրա պատճառն եղաւ, ընդհանրապէս, անհրաժեշտութիւնը. այնտեղ, ուր կանայք ազամարդկանցից սակաւաթիւ են, շատ կանայք պահելը միայն հարուստ և զօրեղ մարդկանց զուքսը կարող է լինել. երկրորդ պատճառը՝ մըցումը. կանանց կռիւններն են, որովհետեւ ամէն մինն իւր իրաւունքներն է պաշտպանում. վերջապէս ընտանիքի կանոնաւոր կազմակերպութիւնը. յաջորդութիւնն աւելի կանոնաւոր և աւելի ճիշտ էր կատարւում միակնութեան միջոցին: Երկար ժամանակ միակնութիւնը մի օրինաւոր կեդծիք էր ամուսնու համար և գրեթէ ամէն տեղ սրան թողատրուած էր օրինաւոր կնոջ կողքին պահել հարճեր, սփռքիկ կանայք և շատ անգամ ստրկուհիներ, որովհետեւ ստորին քաղաքակրթութեան շրջանում նախանձն արգելուած էր կանանց: Կամաց կամաց, մանաւանդ Արեւական ցեղերի մէջ, միակնութիւնն աւելի և աւելի հաստատուեց, սակայն շատ թույլ կերպով էր արգելւում ազամարդին՝ գրեթէ ամուսնական գաշինքը. նոյն իսկ կարելի է եզրակացնել, որ գեռ այսօր էլ իսկական, լուրջ միակնութիւնը ծանր է թւում մեծամասնութեան, մանա-

ւանդ արտիան սեռին: Բայց և այնպէս՝ ամուսնութեան այս ձևն Ամերիկայի, Ասիայի, Եւրոպայի ամենաքաղաքակրթութեան ազգերի մէջ քիչ թէ շատ ընդունուած լինելով պէտք է մինչև այժմ գոյութիւն ունեցող ամուսնական ձևերից բարձր համարուի, բայց ոչ ամուսնութեան զարգացման վերջին աստիճանը:

Միակնութեան հաստատուելով կնոջ վիճակը հետզհետէ լաւանում է. ստացուածք կազմող իրի գրութիւնից նա բարձրանում է և մարդ է համարւում: Երկար ժամանակ ներան պատկում են առանց նրան խորհուրդ հարցնելու. երբեմն էլ երբ գեռ երեխայ է: Գերզաստանը, ծնողներն են պայմանաւորւում, սկզբում ընծաների, լեռայ, երբ սկսւում է գրամի գործածութիւնը, մի զուսմարի հետ նրան փոխելու: Սակայն փոքր առ փոքր կինը մի որոշ անկախութիւն է ձեռք բերում: Երբեմն փեսացուն տալիս է հէնց իրեն իւր արժէքը, երբեմն ծնողներն են շնորհում նրան մի օժիտ, որ նրա սեպհականութիւնն է մնում: Սեպհականաւորութեան պատուին արժանանալով կինն անհամեմատ աւելի լարգունեցաւ, մնալով հանգերձ քիչ թէ շատ խիստ հպատակութեան տակ: Երկար ժամանակ նրան արձակում էին իրենց հանդիքի համեմատ և կամ ամենաշնչին պատճառով: Միշտ նրա անհաւատարմութիւնը և համարեան միշտ միայն նրանը, խոստութեամբ պատժւում էր: Եւրոպական ամուսնութեան մէջ, ուր բարբարոսական և աւատական սովորութիւնները, նախնի Հոռմի օրինական աւանդութիւններն և քրիստոնէական զաղափարները թերի համաձայնութեան են հասել, կինն այլ ևս ոչ ստրուկ և ոչ աղախին է. նա միայն կրտսեր է և օրէնքն նրան ամուսնական կապով այնպէս է միացնում, որ միայն մահը կարող է բաժանել, գոնէ կաթուղիկ երկրներից շատերում:

Բայց միթէ միշտ այսպէս պիտի լինի: Պարզ է՝ որ ոչ Հասարակութիւնների զարգացումը վերջ չունի: Արդէն օրինաւոր ապահարգանք, որ ընդունուած կամ ընդունուելու վրայ է Եւրոպական զանազան երկրներում, տապալեց միակին անլուծանելի ամուսնութեան կեղծիքը:

Արգէն տեսանք, որ ամուսնական ոչ մի ձև բացարձակապէս անհրաժեշտ չէ և բազմաթիւ ձևեր փորձի են դրուելու, Հաւանականօրէն նոր ձևեր ևս կը հնարուեն, որոնց ուղղութիւնը կը կայանայ հասարակական ամենամեծ օգտի մէջ: Այդ օգտակարութիւնն այնչափ տարբեր հասարակութիւնների կազմակերպութեան համեմատ փոփոխոււմ է: Այնտեղ, ուր տէրութիւնը լանձն չի առնիլ երեխաների հոգատարութիւնը, մի խիստ միակնութիւն անհրաժեշտ կը լինի. գերդաստանը պէտք է հիմնովին կազմակերպուի, որովհետեւ միայն նրա գրկում պէտք է նոր սերունդներն ապաստանարան, պաշտպանութիւն և զստօրարակութիւն գտնեն:

Այնտեղ, ուր, ընդհակառակը, անհատական շահերն աւելի և աւելի կը համերաշխեն, տէրութիւնն աստիճանաբար կը հակուի փոխանակելու գերդաստան, իւր ապագայ քաղաքացիներն մեծադնելու համար: Փոքր աւ փոքր հասարակութիւնը կ'սկսի այնչափ հոգս չտանել ամուսնութիւնը կարգաւորելու, որքան նոր սերունդը կազմակերպելու, երեխաների հոգսը նրա համար ետին հարց կը դառնայ. իսկ սերական միութիւնները հեռզհեռէ կ'սկսեն տնայական կեանքի գործ համարուիլ: Մեծացնել և լաւ մեծացնել երեխաները, ահա թէ ինչու կը լանկի հասարակութիւնը, և աւելի ու աւելի կ'ստանձնէ այս անհրաժեշտ գործը. այն ժամանակ ոչ մի հիմունք չի լինիլ ամուսնական գաշինքներին մի մեծ ընդարձակութիւն չտալու. ցանկացողներն կը կարողանան իրենց կամքովը այն կապելու, ինչպէս միւս գաշինքները, պահպանելով միմիայն, մի քանի, փորձով նուիրագործուած շատ ընդհանուր կանոններ:

Թող ի զուր չփորձեն զովելու զգերդաստան որբաբանը: Պէտք է հաւանցական ոգւով կուրանալ, որ շտանեն թէ ինչ է այս որբաբանը գերդաստանների մեծամասնութեան մէջ, և որքան երեխաներ շատ անգամ տանջուած են այնտեղ հոգւով և մարմնով: Հետեւապէս մարդ իրաւունք ունի հաւատալու, չ. Սպենսերի կարծիքի հակառակ, որ զօնէ մի քանի հասարակութիւնների մէջ, գերդաստան գերը հեռզհեռէ և անընդ-

Հաս պիտի փոքրանայ: Թէ թնչպէս պիտի կատարուի այս խորին ձեւափոխութիւնը Հասարակական օրգանիզմի մէջ, չի կարելի նախագուշակել և կամ պարզօրէն à priori նշանակել: Հասարակական զարգացումը զանգագութեամբ է առաջ գրնում: Որպէսզի մի տէրութիւն այնքան միջոցներ ունենայ, որ կարողանայ կատարել մեր ենթադրած զրութեան նրա վերայ գրած պարտականութիւնը, պէտք է, որ անհատական սեպհականութիւնը մեծ մասամբ արդիւնաւորութիւն (asurfruit) դառնայ, իսկ որա Համար պէտք է, որ ալարիւիզմը զերակշռէ ետականութիւնը և որ բարոյականութիւնը աստիկ բարձրացած լինի: Իսկ սա, Հաստատապէս, մի օրուայ գործ չէ: Սակայն պրոգրէսը ճակատագրական է, որովհետև բոլոր Հասարակութիւնները զարգացող օրգանիզմներ են, օրոնց մրցումն անզադար մղում է լուազոյնը գտնելու:

(Փրանս.) Ե. Լալայեանց.